

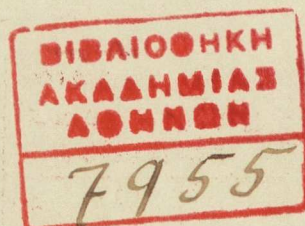
ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ Ε΄. — ΑΡΙΘ. 1

ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
ΤΟΥ ΕΞ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ

20 ΝΟΕ, 1938

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

1936

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' - ΑΡΧΗ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ

ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΤΟΥ ΕΞ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ*

ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ¹

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ

I

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ

Ὁ πρεσβευτὴς κ. Ἀλέξιος Ε. Πάλης ἐρευνήσας, κατόπιν παρακλήσεώς μου, τὰ οἰκογενειακά του ἀρχεῖα, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἀποστείλῃ πρὸς με φάκελλον, περιέχοντα ἀνεκδότους ἐπιστολάς τοῦ ἀοιδίμου προπάππου του πρεσβυτέρου Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων (1780 — 1857), ἑνὸς τῶν περιφανεστέρων, λογιωτέρων καὶ πολυγραφωτέρων ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Αἱ ἐν ἀντιγράφῳ περιωθειῖσαι αὗται ἐπιστολαὶ περιέχονται εἰς τεύχη ἐτοιμασθέντα προφανῶς ἐντολῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, Σοφοκλέους Οἰκονόμου, ὅστις, προτιθέμενος νὰ ἐκδώσῃ εἰς τόμον τὰς ἐπιστολάς τοῦ πατρός του, ὡς ἐξέδωκε καὶ τὰ λοιπὰ του ἔργα, ἐκκλησιαστικά καὶ φιλολογικά, παρεκάλεσε, δι' ἐγκυκλίου, ὅπως οἱ κάτοχοι ἐπιστολῶν αὐτοῦ στείλουν πρὸς αὐτὸν αὐτὰς ἢ ἀντίγραφα τούτων. Τὰς οὕτω συλλεγείσας ἐπιστολάς δὲν προέλαβε δυστυχῶς νὰ ἐκδώσῃ ὁ λογιώτατος ὄντως ἱατρὸς καὶ υἱὸς τοῦ Κ. Οἰκονόμου, Σοφοκλῆς Οἰκονόμος.

Αἱ ἀνέκδοτοι αὗται ἐπιστολαὶ συμποσοῦνται εἰς 328 (ὧν 7 δις ἀντιγεγραμμέναι).

*) Τὸ περιεχόμενον τῆς πραγματείας ταύτης ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Μπαλᾶνος κατὰ τὰς δημοσίας συνεδριάς τῆς Ἀκαδημίας τῆς 26ης Νοεμβρίου 1935 καὶ 23ης Ἰανουαρίου 1936.

¹) Περὶ τοῦ βίου, τῶν συγγραφῶν καὶ τῆς καθόλου δράσεως τοῦ ἀοιδίμου Οἰκονόμου, ἴδε μελέτην μου *Κωνσταντίνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων*, Ἀθῆναι 1932, ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας. Πρὸβλ. καὶ μελέτην μου *Θεόκλητος Φαρμακίδης*, Ἀθῆναι 1933.

ἐγράφησαν δὲ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1817 καὶ 1852,¹ αἱ πλεῖσται ἐξ Ἀθηνῶν ἀλλὰ καὶ τινες ἐκ Ναυπλίου, Κωνσταντινουπόλεως, Σμύρνης καὶ ἀλλαχόθεν.

Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἀπευθύνονται, ὡς τὸ πολὺ, πρὸς πρόσωπα κατέχοντα ἐπίσημον θέσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πολιτείᾳ, ὡς καὶ ἐξέχοντα εἰς τὰ γράμματα καὶ τὸ ἐμπόριον. Μεταξὺ ἄλλων ἐπιστέλλει πρὸς τοὺς οἰκουμενικοὺς πατριάρχας τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ ιθ' αἰῶνος Κύριλλον ς', Γρηγόριον ε', Κωνστάντιον α', Κωνστάντιον β', Γρηγόριον ς', Γερμανὸν δ', Μελέτιον γ' καὶ Ἀνθιμον ς', ὡς καὶ πρὸς τοὺς πατριάρχας Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιον καὶ Κύριλλον. Ἐπίσης ἐπιστέλλει πρὸς διαφόρους διακεκριμένους ἱεράρχας, ἐν οἷς ὁ Χίου Πλάτων, ὁ Θαβωρίου Ἱερόθεος, ὁ Εἰρηνοπόλεως Γρηγόριος, ὁ Νοβογορόδης καὶ Πετροπόλεως Ἀντώνιος, ὁ πρόην Μολδαυίας Βενιαμίν, ὁ Κυνουρίας Διονύσιος, ὁ πρόην Μεσημβρίας καὶ τότε σχολάρχης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς τῆς Ξηροκρήνης (Κουρουτζεσμε) Σαμουήλ.

Ἐπίσης ἀλληλογραφεῖ μετὰ τῶν κορυφαίων τῶν τότε Ἑλλήνων λογίων, ἐν οἷς οἱ Νεόφυτος Δούκας, Στέφανος Καραθεοδωρῆς, Ἡλίας Τανταλίδης, Ἀλέξανδρος Στούρτζας, Ἀνδρέας Μουστοξύδης, Μιχαὴλ Σχινᾶς, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, Παναγιώτης Σοῦτσος· ὡς καὶ μεθ' Ἑλλήνων κατεχόντων ὑψηλὰς πολιτικὰς καὶ διπλωματικὰς θέσεις ἐν Τουρκίᾳ καὶ ταῖς παραδουναβίαις ἐπαρχίαις, ἐν οἷς ὁ ἡγεμὼν τῆς Μολδαυίας Μιχαὴλ Στούρτζας, ὁ πρόην ἡγεμὼν Σάμου Στέφανος Βογορίδης, ὁ πρεσβευτὴς τῆς Πύλης Κωνσταντῖνος Μουσοῦρος, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ποστέλνικος Ἀλεξ. Φωτιάδης, ὁ ἄρχων μέγας βόρνικος ἐν Ἰασίῳ Θεόδωρος Γκίκας· καὶ καθόλου μετ' ἐξεχόντων Ἑλλήνων, ὡς ὁ πρίγκιψ Χαντζερῆς, ὁ πρίγκιψ Μουσούρης, ὁ Ἀλέξανδρος Νέγρης, ὁ Νικόλαος Ζωσιμᾶς, ὁ Δημήτριος Ἰθακήσιος, ὁ Θεόδωρος Ροδοκανάκης, ὁ Ἀμβρόσιος Ράλλης, ὁ Δημήτριος Καραστάθης, ὁ Ζωρζῆς Τζιτζίνιας, ὁ Ἰωάννης Ρίζος καὶ ὁ αἰδιμὸς ἰδρυτὴς τῆς Ἀκαδημίας Σίμων Σίνας.

Ἐπίσης σώζονται ἐπιστολαὶ τοῦ Οἰκονόμου πρὸς διακεκριμένους ξένους φιλολόγους καὶ ἐπιστήμονας, ὡς τὸν Ἰούλιον Δαυΐδ, τὸν Γεράρδον, τὸν Βοίχκιον (Boeckh), τὸν Οὐλερίχον, τὸν Πετριτίνη, τὸν Σκιάση, καὶ πρὸς ἄλλους ἐπισήμους ξένους, ὡς τὸν Ρῶσσον πρίγκιπα Ἀλέξανδρον Γκαλίτζιν, τὸν ἡγεμόνα Οὐγγροβλαχίας Γ. Μπιμπέσκον, καὶ πρὸς ξένας ἐπιστημονικὰς ἐταιρείας, ὡς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκαδημίαν Πετροπόλεως καὶ τὴν ἀρχαιολογικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐταιρείαν τῆς Ὀδησσοῦ.²

¹) Ἐστάλησαν 2 τὸ 1817.-1 τὸ 1819.-2 τὸ 1834.-5 τὸ 1835.-9 τὸ 1836.-1 τὸ 1837.-3 τὸ 1838.-8 τὸ 1839.-25 τὸ 1840.-14 τὸ 1841.-17 τὸ 1842.-32 τὸ 1843.-64 τὸ 1844.-61 τὸ 1845.-37 τὸ 1846.-36 τὸ 1847.-6 τὸ 1848.-1 τὸ 1849.-1 τὸ 1852.-3 ἄνευ ἡμερομηνίας.

²) Ἐν τῇ ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ Ἀθηνῶν σώζονται 3 ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Οἰκονόμου, ὧν ἡ μία ἀνεπίγραφος ἀπευθύνεται πρὸς τὸ Institut de France καὶ πρὸς τὴν Académie des inscriptions ἐν Παρισίοις (ἐκ Πετροπόλεως 22.2.31), αἱ δ' ἕτεραι δύο ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Ἰω. Βουῦρον (1.11.30 καὶ 25.2.31, ὧν ἡ α' ἐκ Βιέννης, ἡ β' ἐκ Πετροπόλεως). Ἐσχάτως ὁ κ. Δημ. Ἰ. Κουϊμουτσόπουλος ἐδημοσίευσεν: Κωνσταντῖνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, ἐπιστολὴ ἀνέκδοτος πρὸς Πανοῦτσον Νοταρᾶν, Ἀθῆναι 1935.

Ἐκ σωζομένων δ' ἀνεκδότων ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Οἰκονόμον διαπρεπῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ, τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ προσωπικοτήτων—ἐν αἷς καὶ τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδιστριαίου—καταφαίνεται τὸ μέγιστον κῦρος καὶ ἡ βαθυτάτη ὑπόληψις, τῶν ὁποίων ἀπήλαυεν ὁ Οἰκονόμος παρὰ τῶν συγχρόνων του.

Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Οἰκονόμου εἶναι ποικίλου περιεχομένου, ἤτοι φιλικαί, συνοδευτικαὶ ἀποστολῆς μελετῶν του, εὐχαριστήριοι, συστατικά, συγχαρητήριοι, παραμυθητικά, ἐλεγκτικά, νουθητικά, διδακτικά, ἀφορῶσαι σύγχρονα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ἢ καὶ ἰδιωτικὰς ὑποθέσεις του. Ὁ Οἰκονόμος καὶ εἰς τὰς ἀνεκδότους ἐπιστολάς του δεικνύει τὰ καὶ ἐκ τῶν ἤδη δημοσιευθέντων ἔργων του γνωστὰ προσόντα καὶ μειονεκτήματα· ἀφ' ἐνὸς βαθυτάτην γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, τῆς ὁποίας πλεῖστα χωρία παρενέριει εἰς τὰς ἐπιστολάς του, ζωηροτάτην ἀγάπην πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔθνος, χάριν τοῦ ὕφους· ἀφ' ἐτέρου μέχρι τῶν ἄκρων ἐξικνουμένην ὑπερσυντηρητικότητα, ἐκ φόβου μὴ καὶ ἡ παραμικρά, ἔστω καὶ ἀθροτάτη καὶ ἐπιβεβλημένη καινοτομία ἐπιφέρῃ διάσεισιν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἐκπηγάζουσαν ὑπεραυστηρὰν καὶ οὐχὶ σπανίως μονομερῆ καὶ ἄδικον κρίσιν κατὰ τῶν ἐτέρως φρονοῦντων. Ἐπίσης τὴν χάριν μετὰ τῆς ὁποίας γράφει μιοῖ πως τὸ πομπῶδες τοῦ ὕφους καὶ ὁ ρητορικὸς φόρτος, ὡς καὶ ὁ πλαταιασμὸς ἐν τῇ ἐκφράσει, συνήθη ἄλλως ἐλαττώματα τῆς ἐποχῆς του.

*
* *

Καὶ ἤδη προβαίνομεν εἰς ἐξέτασιν τοῦ περιεχομένου τῶν ἐπιστολῶν.

Ὁ Οἰκονόμος θαυμαστῆς τόσον τῆς ἑλληνικῆς ὅσον καὶ τῆς χριστιανικῆς σοφίας, συνίστα «καταρτίζειν τὴν νεολαίαν διὰ τε τῆς θύραθεν καὶ τῆς θείας μάλιστα σοφίας»¹. Γράφων πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Στούρζαν,² συγχαίρει αὐτὸν διότι ταῖς προτροπαῖς του «ὁ ὑψηλότατος ἡγεμὼν τῆς Μολδαυίας εἰσήγαγε πάλιν ἐν ταῖς σχολαῖς τὴν οὔτε καλῶς οὔτε θεοφιλῶς ἐκβληθεῖσαν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς, ἀφ' ἧς καὶ μόνης ἐλπίζεται οὐ μόνον ἢ πρὸς τὰ βέλτεστα τῶν ἠθῶν ἐξημέρωσις, ἀλλὰ καὶ ὁ πρὸς τὰς ὁμοδόξους ἀδελφὰς καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν κοινὴν μητέρα καὶ τροφὸν ἐκκλησίαν ἀρραγέστερος καὶ παγιώτερος σύνδεσμος τῆς ἀγάπης».

Ὅταν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ζ. Ζαχάροβ ἐζήτησε παρὰ τοῦ Οἰκονόμου νὰ ὑποδείξῃ καθηγητὴν ἑλληνικῆς φιλολογίας διὰ τὴν ἐν Χάλκῃ σχολήν, οὗτος τῷ ἀπαντᾷ³: «Δὲν εὔρηκα τὸν ἄνθρωπον»· οἱ καλοὶ «πάντες προτιμῶσι τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα». Συνιστᾷ δὲ νὰ σταλοῦν ἐκεῖθεν δύο νέοι δι' εἰδικὰς σπουδὰς ἐπὶ τριετίαν εἰς Βιέννην

¹) Πρὸς Βενιαμὴν Σερβίον καὶ Κοζάνης, 24. 6. 1939.

²) 27. 4. 43.

³) 2. 7. 40.

καὶ ἐν ἔτος εἰς Βερολίνον καὶ ἄνω Γερμανίαν. Καὶ ἐπάγεται: «Οὐδέποτε προκόψουσιν οἱ Ἕλληνες, ἂν θεμέλιον τῆς παιδείας δὲν προκαταβάλωσι τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν καὶ μελέτην τῶν πατρῶων αὐτῶν συγγραφῶν, ἧτις καὶ τὸ φρόνημα τρέφει καὶ τὴν ψυχὴν εἰς τὴν πατρῶαν εὐσεβειαν στηρίζει. Βλέπετε ἐκ πείρας ὅτι τὰ λεγόμενα φιλοσοφικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ μαθήματα χωρὶς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ εὐσεβείας ἔβλαψαν μᾶλλον ἢ ὠφέλησαν τοὺς ἔχοντας καὶ ἔχομεν ἤδη κατὰ δυστυχίαν ἐπιστήμονας ἀγραμμάτους καὶ κακόφρονες».

Παραπλήσια ἀπαντᾷ καὶ πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους τῆς συμφωναικῆς σχολῆς,¹ οἵτινες ἀπετάθησαν πρὸς αὐτόν, ζητοῦντες κατάλληλον διδάσκαλον. «Πολλή, ἀπαντᾷ, καθ' ἡμᾶς ἡ σπάνις τῶν τοιούτων. Καὶ τοῦτο μέγα τοῦ γένους δυστύχημα. Κινδυνεύει τὸ ταλαίπωρον ἔθνος ἀπολέσαι τὸν πάτριον θησαυρόν, τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν βάσιν, τὴν μητέρα, τὴν τροφὸν πασῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, καὶ ἰδίως τῆς ὀρθῆς παιδείας καὶ ἀγωγῆς τῶν Ἑλλήνων. Οὐ μόνον ἡμεῖς, φίλτατοι συμπολίται, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ στεροῦνται διδασκάλων πεπαιδευμένων ἑλληνικῶς. Εἰ δέ τινες εὐρίσκονται, ὑπάρχουσι καὶ οὗτοι κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον δεδιδαγμένοι». Συνιστᾷ δ' ὡς κατάλληλον διδάσκαλον τὸν Γ. Χρυσοβέργην, ὅστις ἐξήτει «ἐτήσιον σιτηρέσιον» δραχμὰς πεντακισχιλίας καὶ συμβόλαιον 5 ἢ τοῦλάχιστον 4 ἐτῶν, καὶ ὅστις ἐν τέλει προσελήφθη.²

Θαυμαστῆς τῆς σοφίας, ὁ Οἰκονόμος ἐφοβεῖτο τὴν ψευδοσοφίαν καὶ γράφων πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις σπουδάζοντα Κ. Εὐθυβούλην, μ. ἄ. λέγει: ³ «Σὺ δὲ δήπου, νέος ὢν, ἐργάζῃ τὴν καλὴν ἐργασίαν, φιλοσοφίαν ἀσκῶν, οὐ τὴν ψευδομένην τοῦνομα, τὴν ἀφιστῶσαν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ σαρκοποιοῦσαν τὴν ψυχὴν καὶ φυσιοῦσαν καὶ οἰήματος ὑπόουλον πληροῦσαν ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν χρωμένων· ἀλλὰ τὴν ὄντως φιλοσοφίαν, τὴν μίαν, τὴν ἀληθινὴν, τὴν συνάπτουσαν τὸν ἄνθρωπον τῷ Θεῷ καὶ ρύπου παθῶν καὶ τύφου φρενῶν ἐκκαθαίρουσαν, εὐμενῆ δὲ καὶ φιλόανθρωπον καὶ δίκαιον τὸν κεκτημένον ἐργαζομένην, καὶ πρακτικὸν καὶ δραστήριον πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὅθεν ἂν ὄφελος γένοιτο τῇ πατρίδι, καὶ τοῦτ' αὐτό, Θεῷ ὅμοιον τὸν ἄνθρωπον ἀναφαίνουσαν. Ταύτην, ὦ φίλε Εὐθυβούλη, τὴν φιλοσοφίαν οἶμαί σε ἐπὶ τῆς ξένης ἀσκεῖν». Γράφων δὲ πρὸς τὸν Δημ. Ἰθακήσιον⁴, ἐκφράζει τὴν χαρὰν τοῦ ὅτι εὐδοκιμεῖ εἰς τὰς σπουδὰς τοῦ ὀχρηστὸς νέος Κοντόπουλος καὶ ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ὅτι δὲν θὰ «παρρησιασθῇ καὶ οὗτος πλέον τοῦ δέοντος σοφός, κατὰ τοὺς ἄλλους, καὶ προστεθῇ ἄλγος ἐπὶ τοῖς ἐκ τῆς μεγάλης σοφίας τραύμασι τῆς πολυπαθοῦς Ἑλλάδος».

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν γλωσσικὴν κατεύθυνσιν, ὁ Οἰκονόμος ἦτο ὑπερκαθαρεύων, καὶ ἀναφερόμενος εἰς τοὺς ἐπικρίνοντας τὰς ὑπερκαθαρευούσας γλωσσικὰς του τάσεις, γρά-

¹) 16. 3. 45.

²) 18. 12. 45.

³) 15. 5. 42.

⁴) 28. 3. 43.

φει πρὸς τὸν πρόην Μεσημβρίας Σαμουήλ.¹ «Τοὺς δὲ σοφοὺς τοῦ λεκτικοῦ χαρακτη-
ρος δικαστάς, οἱ χυδαιοτέρων ἀπαιτοῦσι τὴν φράσιν, ... τί ποιήσωμεν ἢ παρακαλέ-
σωμεν ἀνεκτικωτέρους εἶναι πρὸς γεγηρακότας βόας, τὸν ἀρχαῖον αὐτοῖς ἐπιτεθέντα ζυ-
γὸν ἔλκοντας; ... εἰ δὲ βουλευτὸν αὐτοῖς, αὐτοὶ νεαζέτωσαν καὶ νεοποιέτωσαν, σπεύρον-
τες κοινωφελῆ καὶ τοῖς πᾶσι καταληπτὰ καὶ σοφοῖς καὶ ἀγραμμάτοις».

Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Οἰκονόμου καταφαίνεται πόσον οὗτος παρηκολούθει τὴν
σύγχρονον ἐπιστημονικὴν κίνησιν. Οὕτω, γράφων πρὸς διαφόρους φίλους του ἐν Ἐσπε-
ρία, ὡς εἰς τὸν καθηγητὴν Πετριτίνη ἐν Παταβίῳ², τὸν Ἴω. Ρίζον ἐν Λειψία³, τὸν Δ.
Τζιτζινίαν ἐν Μασσαλία⁴, ἀναθέτει αὐτοῖς τὴν εἰς αὐτὸν ἀποστολὴν συγγραμμάτων ἐπι-
στημονικῶν, χρησίμων διὰ τὰς μελέτας του· ταξιδεῦει εἰς Βενετίαν καὶ Βιέννην, ἵνα
παραβάλλῃ κώδικας⁵· ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς Στούρζαν⁶ ἀναλύει γερμανικὸν ἔργον περὶ
νεοελληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ Schmitt, μόλις ἐκδοθέν. Πολλὰ ἐπιστολαὶ του εἶναι κριτικαὶ
χειρογράφων ἔργων, σταλέντων αὐτῷ πρὸς κρίσιν. Οὕτω, γράφων πρὸς τὸν Ἡλίαν
Τανταλίδην⁷, κρίνει αὐστηρῶς λόγον, τὸν ὁποῖον οὗτος τῷ ἔστειλε πρὸς κρίσιν, ποιη-
θέντα ὑπὸ φίλου του νεαροῦ κληρικοῦ Δωροθέου, καὶ λέγει: «καλλίων δ' ἂν ἦν (ὁ
λόγος), εἴπερ ἦν ἀπηλλαγμένον σφαδασμῶν τινων νεανικῶν καὶ τινων ὑπερβολῶν φιλεν-
δεικτικῶν καὶ πρὸς ἠθοποιῖαν οὐ πάνυ χρησίμων». Καὶ ἐπιλέγει: «Ὑμεῖς δὲ ἴσως, ἄτε
νέοι διάπυροι καὶ δξεῖς, γεροντικὴν αὐτὴν εὐρήσετε καὶ μεμψίμοιρον, οἷα κρίνουσι
πρεσβῦται, δύσκολοι γενόμενοι, καὶ τὴν περὶ τὸ ἦπαρ ἀκμὴν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μαραι-
νομένην ἔχοντες καὶ παντάπασιν ἀβληχράν». Ὁ Στ. Καραθεοδωρῆς ἔστειλε πρὸς αὐτὸν
μελέτην του χειρογράφου, ζητῶν τὰς ἐπ' αὐτῆς κρίσεις τοῦ Οἰκονόμου, τὰς ὁποίας οὗ-
τος ἀπέστειλεν.⁸ Καὶ πρὸς τὸν Παναγιώτην Σοῦτσον γράφων,⁹ συγκαίρει αὐτὸν διὰ
«ποιημάτιον μικρὸν τὸ μέγεθος καὶ μέγα τὴν ἀξίαν· ὀλιγόστιχον καὶ πολύσοφον».

Οὐ μόνον ἐλάμβανε νεοεκδιδόμενα βιβλία παρὰ διαφόρων συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ
ἀπέστειλε ἰδικὰ του πρὸς πλεῖστα ἄτομα, σωματεῖα, σχολὰς καὶ βιβλιοθήκας τοῦ ἐσω-
τερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ· συχνάκις δὲ παραπονεῖται εἰς ἐπιστολάς του διὰ τὴν συνήθη
παρ' ἡμῖν παράλειψιν ἀποστολῆς εὐχαριστηρίου ἢ καὶ ἀπλῆς ἀγγελίας διὰ τὴν λήψιν
σταλέντος ἔργου.

Τὴν σοφίαν τοῦ Οἰκονόμου καὶ τὸ ζωηρὸν διαφέρον του διὰ τὴν πνευματικὴν
κίνησιν μαρτυρεῖ καὶ ἡ συχνή του δι' ἐπιστολῶν ἐπικοινωνία πρὸς Ἑλληνας καὶ ξέ-

¹) 23. 11. 45.

²) 31. 4. 43.

³) 31. 7. 46.

⁴) 26. 4. 47 καὶ 28. 8. 47.

⁵) 8. 6. 46.

⁶) 17. 3. 41.

⁷) 17. 3. 45.

⁸) 7. 12. 39. Πρὸς βλ. καὶ ἐπιστολὰς πρὸς Στούρζαν ἀπὸ 17. 3. 41 κ. ἄ.

⁹) 23. 3. 35.

νους σοφούς. Ἀλληλογραφῶν μετὰ τοῦ ἐν Αἰγίνῃ διαμένοντος σοφοῦ Νεοφύτου Δούκα, ἔγραφε συνήθως εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν. Οὕτω σώζεται ἐπιστολή του ¹ πρὸς Δούκαν γεγραμμένη ὀλόκληρος εἰς δωρικὴν διάλεκτον: «Χαίρειν πολλὰ τὸν Δούκαν τὸν Νεόφυτον Κωνσταντῖνος ὁ Οἰκονόμος. Τὰν καλὰν ἐπιστολάν τευ, τὰς τε δέλτως τὰς χρυσέας ἔλαβον, ταί γ' ἐμὶν ἐκ σέθεν ἔναγχος ἦλθον· ἔσαν δὲ ταὶ δέλτοι τρεῖς, ἅτ' ἐπιγέγραπται τετρακτύς, τεῆς φρενὸς πόναμα...».

Ὁ Δούκας ἐξετίμα τὸν Οἰκονόμον ὑπερβαλλόντως καὶ πρὶν ἢ οὗτος ἐκδώσῃ τὴν ἀπολογίαν του ἔστειλε πρὸς αὐτὸν ταύτην διὰ τοῦ κληρικοῦ Γερμανοῦ «εἰτοίμην ἤδη πρὸς τύπωσιν». Ὁ Οἰκονόμος ὅμως, θεωρήσας τὴν ἀπολογίαν ἀσθενῆ εἰς τινα σημεία, προσέθεσέ τινα, καί, χωρὶς νὰ ἐρωτήσῃ τὴν γνώμην τοῦ Δούκα, ἔδωκεν αὐτὴν πρὸς τύπωσιν, ὡς φαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς του πρὸς αὐτόν ², εἰς τὴν ὁποίαν μ. ἄ. γράφει: «ἄλλ' ἔδοξέ μοι μὴ πρὸς πάσας τὰς συκοφαντίας ἱκανῶς ἔχειν· ὁ δὲ καιρὸς οὐ παρεῖχεν ἀποστεῖλαί σοι πάλιν τὴν συγγραφὴν ἵνα προστεθῶσι τὰ ἔλλείπειν δοκοῦντα. Διὰ ταῦτα τετόλμηκα δεινὰ καὶ πέρα δεινῶν· ἄνευ τῆς ἱερᾶς σου γνώμης, αὐτὸς οἰκίῳ καλάμῳ προσεθέμην ὀλίγ' ἄττα κατὰ τόπους τῆς συγγραφῆς πρὸς σαφεστέραν ἔκφρασιν τῶν χωρίων, ἄμουσά τινα πρὸς τὴν μουσικωτάτην ᾠδὴν σου προσθεῖς, καὶ προσράψας ἐπὶ τῆς καλῆς σου πορφύρας ἀγνώστου ράκουσ ἐπιβλήματα. Καὶ οὕτως ἐξεδόθη ἡ διατριβή. Σὺ δ' ὦ φίλε πάτερ, εἰ μὲν ἀποβλέψας πρὸς τὸν ζῆλον τῆς φιλίας ἀνέξῃ τοῦ τολμήματος, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δ' ἀποδοκιμάσεις τὸ θράσος, ἔχεις με παρόντα καὶ χρῆσαι πρὸς τὸ δοκοῦν· εἰτοιμός εἰμι παθεῖν ἢ ἀποτίσαι ὅ,τι ἂν σοι δόξῃ· μόνον τοῖς Κωρυκαίοις ³ ἀπορραφήτω τὸ στόμα καὶ πεπαύσθωσαν οἱ ἀλιτήριοι τὸ καλὸν καὶ φίλον ὄνομα συκοφαντοῦντες καὶ τὸν ἱερώτατον Δούκαν ὁμόδοξον σφίσιν, ὃ πατρίς καὶ ἥλιε, πανούργως αὐχοῦντες καὶ διαβάλλοντες πρὸς τοὺς ἀπλουστέρους».

Ὁ Οἰκονόμος, ὡς ἤδη εἴπομεν, εὗρίσκετο εἰς συχνὴν ἀλληλογραφίαν καὶ πρὸς διαφόρους ξένους σοφούς. Οὕτω, γράφων πρὸς τὸν σοφώτατον Σκιασὴν εἰς Βονωνίαν ⁴, εὐχαριστεῖ αὐτὸν διότι περιποιεῖται τοὺς «παρ' ὑμῖν παιδείας ἔρωτι καὶ ἱστορίας ἀφικνουμένους τῶν Ἑλλήνων», καὶ γράφων πρὸς τὸν σοφὸν Ἰούλιον Δαβίδ εἰς Παρισίους συνιστᾷ τὸν ἐκεῖ διὰ σπουδὰς ἀπερχόμενον νέον Ἰω. Σπηλιωτάκην καὶ τῷ στέλλει λόγον του εἰς Ζωσιμάδας ⁵ καὶ εἰς ἄλλην ἐπιστολήν του πρὸς τὸν αὐτὸν συνιστᾷ τὸν εἰς Παρισίους διὰ σπουδὰς ἐρχόμενον νέον Κ. Εὐθυβούλην. ⁶

¹) 14. 1. 35. Καὶ ἡ ἀπὸ 2 Θαργελιῶνος 1840 πρὸς τὸν αὐτὸν ἐπιστολή εἶναι γεγραμμένη εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν.

²) 16. 10. 37.

³) Οἱ Κωρυκαῖοι, ἦτοι οἱ τὸν Κόρυκον τῆς Ἰωνίας καὶ Κιλικίας οἰκοῦντες, εἶχον, ὡς γνωστόν, καταστῆ περιώνυμοι ὡς πειραταὶ καὶ ραδιοῦργοι.

⁴) 17. 8. 34. ἐκ Φλωρεντίας.

⁵) 15. 5. 42.

⁶) 28. 6. 40.

Γράφων πρὸς τὸν σοφὸν Γεράρδον¹ εὐχαριστεῖ αὐτὸν διὰ τὴν ἀποστολὴν διπλώματος τῆς ἐν Ρώμῃ ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας, «τοῦ περικλεοῦς ἀρχαιολογικοῦ συστήματος, παρ' ᾧ πολυζήλως γραμματεῦεις, σὺ πρῶτος γενόμενος αἰτιώτατος τοῦ συγκαταλεχθῆναι καμὲ τῷ σοφῷ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων θιάσῳ», καὶ στέλλει πρὸς αὐτὸν ἀνέκδοτον ἐπιγραφὴν Ὁρωποῦ, κειμένην τότε ἐν Ἀθήναις, «παρὰ τινι τῶν ἐμῶν φίλων» καὶ «δύο νεωτέρας ἄλλας χριστιανικὰς ἀνεκδότους, αἱ ἐν Ναυπλίᾳ σφύζονται».

Πόσην προσοχὴν ἀπέδιδεν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς μαρτυρεῖ καὶ ἡ πρὸς τὸν πρίγκιπα Κων. Μουρούζην ἐπιστολή², ἐν ἣ περιγράφει δύο ἐπιγραφάς, εὑρεθείσας ἐν ἀρχαίῳ βωμῷ εἰς τὰ ἀντικρὺ τῶν Κυδωνιῶν Μοσχονήσια. Καὶ τῷ Βουκίῳ τῷ κλεινῷ γράφει τὰ ἑξῆς:³ «Ἐγὼ μὲν ῥεῖ σε καὶ πανταχοῦ κατὰ μέσην τὴν καρδίαν ἀγαματοφορῶν, μάλιστα σου μέμνημαι καθ' Ἑλλάδα, δι' ἣν πονεῖς καὶ ἦν τὰ μάλιστα ὠφελεῖς· καὶ εἶπου τι τῶν ἀρχαίων ἴδοιμι, Βοίκιον ἀνακαλῶ· καὶ ἦν τι τῶν παλαιῶν γραμμάτων ἀναγινώσκω, Βοίκιος ἐμοὶ διὰ στόματος ἔρχεται· κἄν τι περὶ τούτων ἀπορῶ, πάλιν λυεῖ τὴν ἀπορίαν ὁ Βοίκιος...». Εἰς δὲ τὸν σοφὸν Ἐ. Οὐλεριχὸν γράφει:⁴ «Ὁ μὲν Ἀπολλώνιος ἐκεῖνος, ἀκούσας ἐν Ρόδῳ τὸν Κικέρωνα μελέτην ρητορικὴν ἑλληνιστὶ μελετήσαντα, Σὲ μὲν, εἶπεν, ὦ Κικέρων, ἐπαινῶ καὶ θαυμάζω· τῆς δ' Ἑλλάδος οἰκτεῖρω τὴν τύχην ὄρων, ἃ μόνον τῶν καλῶν ἡμῖν ὑπελείπετο, παιδείαν τε καὶ λόγον, καὶ ταῦτα Ρωμαίοις διὰ σοῦ προσγιόμενα. Ἐγὼ δέ, σοφὲ Οὐλεριχε, τὰνάπαλιν μακαρίζω τὴν Ἑλλάδα ὅτι διὰ σοῦ μάλιστα τὴν Ρωμαίων παλαιὰν παιδείαν ἀναλαμβάνει καὶ τὸν λατῖνον λόγον σύμμαχον καὶ συνεργάτην πρὸς ἀνάκτησιν καὶ τελειοποίησιν τῆς παιδείας τῆς ἑλληνικῆς. Καὶ σε διαφερόντως ἄγαμαι καὶ τιμῶ, ὅτι τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν τὰ κάλλιστα διδάσκεις καὶ λόγῳ καὶ τρόπῳ προβιβάζων εἰς ἀρετὴν». Συνεχίζων εὐχαριστεῖ αὐτὸν διὰ τὴν σταλεῖσαν λατινικὴν γραμματικὴν του καὶ τὰ στοιχειώδη μαθήματα τῆς Ρωμαίων γλώσσης καὶ ἀντεπιστέλλει τὴν διατριβὴν του περὶ ἱερατικῶν βαθμῶν· «Μηδὲ θαυμάσης ὅτι καλὸν δῶρον λαβὼν, φαῦλον ἀντιδωροῦμαι. Καὶ ῥόδον τις παρὰ φίλου δεξιόμενος, ἀντέδωκεν ἀνεμώνην· καὶ ἤρρεσεν εἰς τὸν φίλον ἢ ἀνεμώνη ὅτι παρὰ φίλου». Ἐν τέλει ἐπευχόμενος αὐτῷ νὰ μὴ παύσῃ μεταδίδων εἰς τοὺς Ἕλληνας «παιδείας καὶ ἀρετῆς», ἐπάγεται: «ἐκ μὲν τῶν χασμωμένων ὕπνος ἐπὶ τοὺς ὄρωντας ρεῖ· σοφῶν δ' ἄπο φρενῶν σύνεσις εἰς τοὺς ὀμιλοῦντας μετοχτετεύεται καὶ σοφία, μαλακωτέρα μὲν ὕπνου, μήτηρ δὲ πάσης ἐγρηγόρσεως καὶ σωφροσύνης».

Ἄλλὰ καὶ πρὸς ξένα ἐπιστημονικὰ σωματεῖα εὐρίσκεται εἰς ἀλληλογραφίαν ὁ Οἰκονόμος. Οὕτω γράφων πρὸς τὴν ἀρχαιολογικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐν Ὁδησοῦ ἐταιρείαν⁵ εὐχαριστεῖ διότι ἐγένετο ἐταῖρος· «ἤξιώσατε καμὲ τῷ καλῷ θιάσῳ συγκατατάξει. Καὶ

¹) 10.22. 8. 35.

²) Ἐνευ ἡμερομηνίας ἐκ Κυδωνιῶν.

³) 10.22. 8. 35.

⁴) 9. 4. 36.

⁵) 16. 8. 40.

ἔοικεν ἄρα μᾶλλον τῆς ὑμετέρας μεγαλοφροσύνης τε καὶ φιλοδοξίας ἢ τῆς ἐμῆς ἀξίας ἔργον ἢ ἐκλογή. Πλὴν ἀλλὰ καὶ δέχομαι ταύτην ἀσμένως καὶ ταπεινῶς εὐγνωμονῶ καὶ τὸ δίπλωμα λαβὼν μετὰ τῆς ἐπιστολῆς ἐγκαλωπίζομαι. Πειράσομαι δὲ καὶ ὅση δύναμις μὴ παντάπασιν ἀσυντελής καὶ ἀχρηστος καθῆσθαι τὸν τόπον καταργῶν, μηδ' ἐν μελιρρῦτῳ σμῆνει φιλεργωτάτων μελισσῶν, ὧν τοὺς πόρους βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται ἐσθίουσιν (ὡς που τὸ θεῖον γράμμα φησίν), ἀργὸς κηφὴν ἐγκατοικεῖν. Συγκομίσω δὲ κἀγὼ κηρίου ψῆγμα, τυχόν, ἢ γοῦν ὕδατος ρανίδα γηραιοῖς μέλεσιν εἰσάγων. Ὑμεῖς δέ, περικλεέστατοι κύριοι, προάγετε καὶ εὐοδοῦσθε ἐν πάσῃ καλλικάρπῳ σοφίᾳ, κοινὸν ὄφελος γενόμενοι ὑπὸ Θεῷ ἡγήτορι». Καὶ ἐν ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ του πρὸς τὴν αὐτὴν ἑταιρείαν εὐχαριστεῖ δι' ἀποστολὴν καταλόγου τῶν παρ' αὐτῇ τεθησαυρισμένων ἐβραϊκῶν κωδίκων.¹

Ὁ Οἰκονόμος εἰς τὰς ἐπιστολάς του γράφει πολλάκις μετὰ χάριτος οὐ τῆς τυχούσης. Οὕτω λ. χ. παραπονούμενος πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις Ν. Ἀγαθόφρονα,² ὅστις ἀπὸ μακροῦ δὲν εἶχε στείλει ἐπιστολὴν πρὸς αὐτὸν οὐδὲ κἀν ἠυχαρίστησεν αὐτὸν διὰ σταλείσας μελέτας του, μ. ἄ. γράφει: «Ἐγὼ δὲ καὶ ἄλλο τι περὶ σοῦ, φίλε Ἀγαθόφρον, ὑπονοῶ· μήποτε τὴν πυθαγόρειον ἐξήλεκας ἐχεμυθίαν, ἀπὸ τῆς Πλάτωνος ἀκαδημίας εἰς τὴν ἰταλικὴν σχολὴν μεταβάς. Ἄλλ' οἱ μὲν Πυθαγόρειοι λόγου σιγὴν ἀσχοῦντες καὶ πέντε ὄλων ἐτέων λαλέοντες μηδὲν, ἔγραφον δ' οὖν ὅμως πρὸς τοὺς οἰκείους, οἶμαι διὰ σημείων ἀφάνων τὰς ἐννοίας κοινοποιοῦντες. Σὺ δὲ ἄρα πρὸς ἐμὲ γοῦν ὑπερπυθαγορίζεις ἔγνωκας, μὴ μόνον ἐχεμυθίαν, ἀλλὰ καὶ ἐξεγραφίαν ἀσκῶν. Καὶ οἴσομεν ἐπεὶ σοι δοκεῖ». Διὰ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς συνιστᾷ πρὸς αὐτὸν τὸν εἰς Παρισίους διὰ σπουδὰς ἐλθόντα Κ. Εὐθυβούλῃν: «Ἄλλ' ὅρα, μὴ καὶ πρὸς κομίζοντα τὴν ἐπιστολὴν μου ταύτην ἐχεμυθήσης, οὐδὲ γὰρ Πυθαγόρας πρὸς τοὺς πρῶτον ἀπαντῶντας καὶ γνωρίμους αὐτῷ γενέσθαι ποθοῦντας».

Γράφων ἔξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸν ἰατροφιλόσοφον Στέφανον Καραθεοδωρῆν,³ τῷ συνιστᾷ χάριν τῆς υἰείας του νὰ ταξιδεύσῃ εἰς Ἀθήνας καὶ ἐπιλέγει: «ὠφελήθη δὲ πολλάκις οὐ μόνον τὴν ψυχὴν ἀλλὰ καὶ σωματικῶς, ὅστις

πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον

εἴτ' ἔγνω εἴτε μή. Σὺ δ' ἄλλα μὲν ἄλλων εἶδες ἄστεα καὶ νόας πολλοὺς καὶ πολλὰ πολλῶν. Ἴδε δὲ καὶ τὸ Παλλάδος ἄστν, νόον δ' ἦν μὴ ἴδης, τὸν γε σὸν ὅμως οὐκ ἀπολείς». Σημειωτέον δ' ὅτι ἔτρεφε πολὺ μικρὰν ὑπόληψιν διὰ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν Ἀθηνῶν, φοβούμενος, ἐν τῷ ὑπερσυντηρητικισμῷ του, ὑπεράγαν τὰς ξενικὰς ἐπιδράσεις. Οὕτω, γράφων πρὸς τὸν Ἀλ. Στούρζαν,⁴ μ. ἄ. λέγει: «Οἶον πολυάνδριον

¹) 14. 2. 27.

²) 28. 6. 40.

³) 7. 7. 41.

⁴) 6. 4. 40.

πνευματικῆς νεκρώσεως ἢ πόλις ἡμῶν! Κοσμοῦσι τάφους κεκονιαμένους, οἰκοδομοῦσι θέατρα, κτίζουσι πανεπιστήμια, μνημεῖα σοφῶν, ἐν οἷς τῆς μὲν ἑλληνικῆς εὐσεβείας καὶ σοφίας ἢ λαμπρότης ἐτάφη, ἀνεστηλώθησαν δὲ σκελετὰ σαπρῶν ὀστέων καὶ γνώσεων ἀλλοφύλων, λοιμὸν καὶ φθόρον ἐκπνέοντα τοῖς εἰσιούσι!...».

Καὶ πλήρεις τρυφερότητος εἶναι τινὲς τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Οἰκονόμου. Οὕτω, γράφων¹ πρὸς φίλον του Παναγιώτην, ὃν ἀποκαλεῖ «λογιώτατον», χαριέστατα ἐκφράζει τὴν χαρὰν του διὰ τὴν λῆψιν ἐπιστολῆς καὶ τὸν πόνον του διὰ τὸν χωρισμόν: «Ἐνθυμῆσαι τὸ ὁμηρικόν: Γῆραί δὲ πολέμου πεπαυμένοι, ἀλλ' ἀγορηταὶ ἐσθλοὶ τετίγασιν ἑοικότες, ὥστε κατ' ὕλην δενδρέῳ ἐφεζόμενοι ὅπα λειριόεσαν... Τοιαυτὴ ἀνθηρὰ καὶ γλυκεῖα προσέπεσεν εἰς τὴν ψυχὴν μου μετὰ τοσοῦτους χρόνους ἀκουσθεῖσα τῶν φιλικῶν σου λόγων ἔγγραφος ἠχώ. Ἐνδακρυς ὑπὸ χαρᾶς ἀνέγνων φίλε τοὺς χαρακτῆρας τῆς δεξιᾶς σου. Αὐτὸν ἐδόκουν σὲ βλέπειν· διελογισάμην ἡμέρας ἀρχαίας καὶ τῶν παρελθόντων ἐμνήσθην ἐτῶν. Μετὰ σοῦ πάλιν ἐνόμισα συνδιαλέγεσθαι, συναστεῖξασθαι, συμπάλλειν, συμπεριπατεῖν ἐν τῇ σχολῇ, κατ' οἶκον, εἰς τὴν Σμύρνην, εἰς τὸ χωρίον. Ὅλον ἐκείνον τὸν μακρὸν καὶ γλυκὺν ὄνειρον ἀνελογισάμην· καὶ πάλιν ἐπανῆλθον εἰς ὃν ὄνειρεύομεθα τὴν σήμερον! Τοιοῦτος, ὃ φίλότης, ὃ βίος· ὡς ὄνειρον παρέρχεται. καὶ ἡμεῖς ἤδη ἀμφοτέροι ἐγηράσαμεν. Εὐχταῖον ἂν ἦν εἶπερ καὶ τὸ γῆρας ἀμφοτέροι συνδιήγομεν, ὡς βόες ἐθάδες καὶ παλαιοί, τὸν αὐτὸν ἔλκοντες ζυγόν, ἀργὰ καὶ καμαρωτά. Ἄλλ' ἤδη θάλασσα μακρὰ καὶ σκιώδη ὄρη μακρὰν ἡμᾶς ἀπ' ἀλλήλων διαχωρίζουσι... Ἐλπίζω δ' ὅτι τὸ γῆρας ἐπῆλθε σοι μόνον καὶ ὅσον ἐκ τῆς γραφῆς συμπεραίνω, καὶ ἡ χεὶρ ἀτρεμεῖ καὶ οἱ πόδες κρατοῦσι· (οἱ δὲ μύλοι τῆς τροφῆς πῶς ἔχουσιν, ἀλήθουσιν ὅλοι; ἢ τινες ἐξῆλθον ἐκ τῶν θαλάμων καὶ εἶδον τὸν ἥλιον;) καὶ πάντα σοι τὰ αἰσθητήρια ὑγιαίνουσι καὶ ἔρρωνται, χάρις τῷ φυτουργῷ τῆς ζωῆς ἡμῶν». Καὶ τελευτᾷ οὕτω: «Καὶ μὴ με βαρυνθῆς ὡς πολυλόγον· γνωρίζεις δὲ καὶ σὺ ὅτι τὸ γῆρας λῆρον». Γράφων πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Γερμανὸν δ'² ἐκφράζει τὴν λύπην του ὅτι «οὐχ εὐρέθη εἰσέτι τῶν ἀεροπλῶν ἢ μηχανή, διότι τότε καὶ ταχύτερον καὶ συχνότερον ἠδυνάμην εἰς Κων/πολιν ἀφικνεῖσθαι, ὁσάκις καὶ ὅτε ἤθελον».

Ὡραῖαι εἶναι καὶ πολλαὶ τῶν συγχαρητηρίων του ἐπιστολῶν, ἰδίως πρὸς κληρικούς, ἀνερχομένους εἰς ὑψιστα τῆς ἐκκλησίας ἀξιώματα, καὶ διὴ πρὸς τὸν ἐθνομάρτυρα πατριάρχην Γρηγόριον ε', τὸν Γρηγόριον ς' καὶ τὸν Χίου Πλάτωνα. Οὕτω συγχαίρων τὸν ἀοίδιμον ἐθνομάρτυρα οἰκουμενικὸν πατριάρχην Γρηγόριον ε', ἐπὶ τῇ τρίτῃ ἀναβάσει του εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, τῷ γράφει ἐκ Σμύρνης: ³ «Ἰδοὺ τὸ τρίτον εἰσέρχεσαι θριαμβεύων εἰς τὰ μεγαλοπρεπέστατα τῆς μυστικῆς Σιών ἀνακτορία. Ἰδοὺ πάλιν ἐσεισθή πᾶσα ἡ πόλις, τῶν πνευματικῶν σου τέκνων τὸ σύστημα, δεχομένων

¹) 28. 5. 42.

²) 19. 11. 44.

³) 15. 1. 1819.

μετὰ χαρᾶς σὲ τὸν χριστομίμητον πατριάρχην· ὄχλοι πολλοὶ μετὰ κρότου σὲ συνοδεύουσιν, οἱ μὲν προάγοντες, ὅσοι τῶν προτέρων σου λαμπρῶν δωρεῶν ἐπειράθησαν, οἱ δὲ καὶ ἀκολουθοῦντες, ὅσοι χρήζουσι τῶν ἐπιζομένων μεγάλων χαρίτων σου. Πολλοὶ ὑποστρώνουσι τῆς εὐγνωμοσύνης των τοὺς χιτῶνας, πολλοὶ τοὺς κλάδους τῆς εὐλαβείας των καὶ μετ' εὐφημίας σε ὑποδέχονται. Ὅλοι συμφώνως δοξάζουσι τὸν ἐν ὑψίστοις Θεόν, ὅτι πάλιν ἠδύοκῆσε νὰ ἀνακαλέσῃ ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς καθέδρας τὸν μέγιστον τῆς ἐκκλησίας προστάτην. Ὁσαννὰ ἀντηχεῖ πανταχοῦ· δόξα ἐν ὑψίστοις· εὐλογητὸς Κύριος· Κύριος ἐποίησε δύναμιν τῷ λαῷ αὐτοῦ. . . . ».

Καὶ βραδύτερον συγγαίρων τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Γρηγόριον ς' διὰ τὴν πατριαρχικὴν του δρᾶσιν, τῷ γράφει: ¹ Ἦρθης ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης τοῦ θεοβαδίστου ὄρους περιωπῆς· εἰσῆλθες εἴσω νεφέλης τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ πιστευόμενος· ἡγεμὼν ἐτάχθης τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ· ἔστης ἐπὶ τὴν πέτραν τῆς πίστεως, περισκεπῆς ὑπὸ τῆς παναλκοῦς δεξιᾶς· ὑψηλὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν διάνοιαν, ταπεινὸς δὲ τὴν καρδίαν καὶ τῷ γηίνῳ φρονήματι, καὶ μῆτε μετεωριζόμενος τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπὸ τύφου, μῆτε χαμερπῆ καὶ ταπεινὰ μεριμνῶν, ἀλλὰ διηρμένος τῷ τῆ ἀρετῆς ἀναστήματι καὶ τὸ πολίτευμα ἔχων ἐν οὐρανοῖς, εἶδες τὴν δόξαν Κυρίου ἐν τῷ φωτὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ. . . . Διὰ ταῦτα καὶ Θεὸς ἐποίησε διὰ σοῦ, πάτερ, ἔνδοξα ἔργα καὶ θαυμαστά, οἷα διὰ χρόνων μακρῶν οὐχ ἐωράκασιν οἱ πατέρες ἡμῶν. . . . ».

Ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ συγχαρητήριος ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Χίου Πλάτωνα, ἐπὶ τῇ χειροτονίᾳ του, ² ἐν ἣ τὸνίζει πόσης ὠφελείας πρόξενον εἶναι ὁ ἐπίσκοπος νὰ κατὰγεται ἐκ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἐπισκοπεῖ: «Ἐχειροτονήθης μητροπολίτης τῆς πόλεώς σου, ἐπίσκοπος τῶν συμπολιτῶν σου, πνευματικὸς πατὴρ τῆς πατρίδος σου. Ποίαν ἄλλην μεγαλήτεραν εὐδαιμονίαν ἢ εἰς σὲ αὐτὸν ἢ εἰς τὴν πατρίδα σου ἠδύναντο νὰ εὐχηθῶσιν οἱ φίλοι καὶ σοῦ καὶ τῆς πατρίδος σου; Ἔλεγεν ὁ ὁμώνυμός σου Πλάτων ὅτι τότε εὐτυχοῦσιν αἱ πόλεις ὅταν βασιλεύσωσιν οἱ φιλόσοφοι ἢ φιλοσοφῆσωσιν οἱ βασιλεῖς. Ἐνομοθέτησαν οἱ Θηβαῖοι νὰ βασιλεύῃ εἰς τὰς Θήβας Θηβαῖος, διὰ νὰ γνωρίζῃ ἐκ πείρας τῶν συμπολιτῶν του τὰ ἦθη. Χίε τῆς Χίου μητροπολίτα, εἰς τὴν ἱεράν σου κορυφὴν βλέπω πεπληρωμένην καὶ τῶν Θηβαίων τὴν νομοθεσίαν καὶ τοῦ Πλάτωνος τὴν φιλόφρονον εὐχὴν. Ἀνέβης τὸν θρόνον τῆς πνευματικῆς σου ἀρχῆς, συμπάροδρον ἔχων τὴν ἱεράν φιλοσοφίαν. Κατεστάθης κεφαλὴ τῶν συμπολιτῶν σου, τῶν ὁποίων τὰ ἦθη γνωρίζεις ἀκριβῶς καὶ κατανοεῖς ἐκ γενέσεως εἰς ποῖα χαίρουσιν, ἐκ ποίων ἄγονται, πῶς μεθορμίζονται πρὸς τὸ βέλτιον. . . . ».

Μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν ὑπάρχουν πολλαὶ εὐχαριστήριαι δι' ἀποστολὰς βιβλίων, χρημάτων κ.τ.λ.. Εἰς ταύτας καταλεκτέα καὶ ἡ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Γρηγόριον δ' ἐπιστολή, ³ ἐν ἣ εὐχαριστεῖ αὐτὸν διὰ τὴν ἀποστολὴν διπλώματος, δι' οὗ τῷ

¹) 9. 4. 40.

²) 10. 5. 1817.

³) 8. 2. 44.

ἀπενέμετο «ἀξίωμα γενικῆς ἱεροκρηκυίας» καὶ «σταυροφόρου», ἀξίωμα ὅπερ τελευταῖος πρὸ αὐτοῦ εἶχε λάβει πρὸ τεσσάρων αἰώνων Γεννάδιος ὁ Σχολάριος.

Ἀξιόλογοι εἶναι καὶ αἱ συλλυπητήριοι καὶ παραμυθητικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Οἰκονόμου. Οὕτω συλλυπούμενος τὸν ἀνεπιόν του Στέφανον Φάραγγαν διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς συζύγου του, τῷ γράφει: ¹ «Φίλτατε ἀνεπιέ, Μετὰ δακρύων ἀνέγνων τὴν πικρὰν ἀγγελίαν τῆς ἀποβιώσεως τῆς ἀοιδίμου συζύγου. Ἐστερήθης, φίλε, τὴν ἀγαθὴν καὶ ἐνάρετον καὶ πολύτιμον Σμαράγδαν, καὶ τὴν ψυχὴν ἐπλήγης καιρίως· αἰσθάνομαι καὶ συναλγῶ καὶ συνδακρύω. Οὐδ' εὐρίσκω τὴν λύπην σου ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀνεκτίμητον ζημίαν. Ἄλλ' ἐτέρωθεν, φίλε τέκνον, γνωρίζω καὶ τὴν φρόνησίν σου καὶ τὴν εὐσέβειαν. Οὐδὲν ἀγαθὸν ἔχομεν μεθ' ἑαυτῶν ὅτε ἐγεννήθημεν ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ τὴν ζωὴν καὶ τὴν πνοὴν καὶ πᾶν καλὸν ὅ,τι ἀπολαύομεν, ἄνωθεν ἔχομεν παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ. Παρ' ἐκείνου ἐξήλθομεν, ἐν ἐκείνῳ ζῶμεν, πρὸς ἐκεῖνον ὑπάγομεν. Οὐδὲ μένει κανεὶς τῶν θνητῶν κάτοικος τοῦ κόσμου τούτου διηνεκῆς· βραδέως ἢ ταχέως περαίνει τοῦ προσκαιροῦ βίου τὸν δρόμον καὶ ὅταν καλεσθῶμεν παρὰ τῆς φωνῆς τοῦ πλάσαντος ἡμᾶς, προστιθέμεθα πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν. Εὐλογῶμεν λοιπὸν τὸν Κύριον ἐπὶ ταῖς εἰς τὸν βίον εἰσόδοις καὶ ἐξόδοις ἡμῶν. Καὶ ὅταν ἡ πικρὰ λύπη τῆς στέρησεως τῆς πολυποθῆτου σου συζύγου ἐπέρχεται σφοδρὰ ταράσσουσα τὴν καρδίαν σου, ἐνθυμοῦ, φίλον τέκνον, ὅτι εἶχες ἀγαθὸν θνητόν. Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο. Εἶη τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογημένον ὅτι δι' εἴκοσιν ὄλων ἐνιαυτῶν σε εὐηργέτησεν· ἤδη ἔξασκεῖ τὴν ὑπομονὴν σου πρὸς σωτηρίαν σου. Πόσοι καὶ ἄλλοι, μύρια μυριάδες ἀνθρώπων, ἔπαθον καὶ πάσχουσι καὶ πείσονται τὸ αὐτὸ πάθος!»

Καὶ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Στούρζαν, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ ἀδελφῆς ² γράφει: «Ὅσον μὲν ἐστéναξα καὶ ἐδάκρυσα πληγεὶς καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὰς ἀκοάς, ὡς ὑπὸ βροντῆς μεγάλης, ἐκ τῆς βαρυτάτης ἀγγελίας τοῦ συμβεβηκότος πάθους, τί χορὴ καὶ λέγειν; Καὶ ἴσως μὲν ὄφειλον σιωπῆσαι πρὸς τὴν φιλιτάτην σου κορυφὴν, πέττων τὴν λύπην ἐν ἀφασίᾳ, μήποτε ψυχῇ περιωδύνῳ ὀχληρὸς ὁ λόγος προσπέση, καθὰ καὶ φλεγμαίνοντι ὀφθαλμῶ καὶ τὸ ἀπαλώτατον τῶν παρηγορημάτων προσφερόμενον ἀνίαν ἐμποιεῖ. Ἐπειδὴ δ' ἐνεθυμήθην πρὸς τίνα τοὺς λόγους ποιήσομαι καὶ ὅτι τά τε χρὴ τῆς ἀγάπης καὶ τὰ πάθη κοινά, ἦκω σοι, φιλόχριστε ἄνερ, καὶ συνδακρύσω καὶ συνεπάσω ἐπὶ τοῦ πάθους τὰς ἱεράς ἐπιδάς. Οἶδα σου τὰ φιλάδελφα σπλάχνα καὶ τὸ φύσει χρηστόν καὶ ἡμερον τῆς θεοφιλοῦς καὶ φιλανθρώπου ψυχῆς σου· καὶ τὸ βάρος τῆς ζημίας αἰσθάνομαι καὶ λογίζομαι τὴν ἐκ τῆς θλίψεως ἀλγηδόνα· ἀπέβαλες ἀδελφήν, τὸ ἄκρον τῆς ἀδελφότητος ἄωτον, κοὶ οὐ μόνον ἀδελφὴν ἀλλὰ καὶ μητέρα δευτέραν τὴν αὐτὴν γενομένην καὶ φίλην καὶ σύμβουλον καὶ συνεργὸν ἐν πᾶσιν ἔργοις ἀγαθοῖς, ἐν ἀγάπῃ καὶ συνέσει περικλεῶς διαπρέπουσαν· τὸ καύχημα τῶν ὁμογενῶν, τὸ καλλώπισμα τῆς ἐκ-

¹) 28. 5. 42.

²) 8. 2. 44.

κλησίας, τὸ κοινὸν ἔρρεισμα τῶν ἐνδεῶν, τὸ οὐχ ἦττον ἐν βασιλείοις ἢ κατ' οἶκον, καὶ παρ' οἰκείους καὶ παρὰ ξένους περιβλεπτον τῆς ἀρετῆς καταζύγιον, ἦν καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ἐθαύμασε καὶ ὁ μέλλων ὑπολήφεται χρόνος, ἐν στήλαις ἀθανάτοις κειμένην. . . ». Ἐν τέλει συνιστᾷ νὰ ἔχη «σώφρονα λογισμόν, τὸ μέγα δῶρον, ὃ ὁ κύριος ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐναπέθετο, ὃς οἶδε μέτρον ὀρίζειν ἐν τε ταῖς εὐημερίαις ἐν τε ταῖς κατηφεστέραις τοῦ βίου περιστάσεσιν».

Ἦρωαία παραμυθητικὴ ἐπιστολὴ εἶναι καὶ ἡ πρὸς τὸν ὑψηλότατον αὐθέντην Βογορίδην, ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς συζύγου του. «Καὶ τὸ φιλόσοφον τοῦ τρόπου γινώσκω, δι' οὗ τὴν ἔνθεον φιλοσοφίαν φιλοσοφῶν, ὑπέικεις ταπεινούμενος τὴν ὑποποῖον ταπεινώσιν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ ὑψίστου πατρός· καὶ νίκην ἀπασῶν καλλίστην νικᾷς, ὑποτάσων τὸ γήϊνον θέλημα ὑπὸ τὸ πάνσοφον καὶ πανάγαθον θέλημα ἐκείνου, πρὸς ὃν εὐχῆ καθ' ἡμέραν καὶ θέλεις ἵνα γίνηται τὸ θέλημα αὐτοῦ, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. . . ». Συλλυπούμενος τὸν Ἐμ. Ν. Ἀνδρέου διὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του γράφει μ. ἄ. :¹ «Συλλυποῦμαι· κἀκείνῳ μὲν εὐχομαι τὴν ἐν σκηναῖς δικαίων ἀνάπαυσιν, σοὶ δὲ φίλε τέκνον, τὸ γῆρας ἐκείνου καὶ ἀνέλκειπτον τὸν θησαυρὸν τῆς πατροφῆς ἀρετῆς». Ἀξιόλογοι εἶναι καὶ οἱ παραμυθητικοὶ λόγοι πρὸς τὸν Ἡλίαν Τανταλίδην, ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς ὀράσεώς του. «Οὐκ ἄκλαυστος ἐπῆλθέ σοι, φίλε τέκνον, ἡ συμφορά. Σοῦ μὲν γὰρ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπιδέδραμεν ἀγλῦς, τοὺς δὲ τῶν φίλων δάκρυα· κάμου δ' ἀπὸ βλεφάρων γηραιῶν δάκρυα πομφόλυξαν· συνήχθοντο δὲ καὶ οἱ οἰκεῖοι. Πολλὰ δ' ὑπὲρ σοῦ τὸν Θεὸν ἐλιτάνευσσα καὶ λιτανεύων οὐ παύομαι. Πολλὰ δὲ κατὰ νοῦν ἔστρεφον, μεμνημένος ἀρχαίων· οἶον δὴ κακείνο τὸ τοῦ Ἀλεξανδρέως Διδύμου, πρὸς ὃν ἔλεγεν ὁ μέγας Ἀντώνιος ὅτι «οὐ χαλεπόν, ὦ Δίδυμε, ὀφθαλμῶν ἀπορεῖν σε, ὃν μέτεστι σαύραις τε καὶ μυσὶ καὶ τοῖς εὐτελέσι ζώοις· μακάριον δὲ καὶ χάριέν ὅτι παραπλησίως ἀγγέλοις ὀφθαλμοὺς ἔχεις, δι' ὧν τὰ θεῖα κατανοεῖς καὶ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν καθορᾷς». Τοιοῦτός μοι εἴης καὶ σύ, υἱὲ φωτὸς καὶ ἡμέρας, εἰ τ' ἂν τὴν ὄρασιν ἀδυνάτως ἔχης. Οἶμαι δὲ ὅτι οὐκ εἰς μακρὰν ἀναβλέψεις πάλιν, τῷ πατρὶ τῶν φώτων ὑπηρετήσων. . . Ἐρρωσο καὶ πίστευε καὶ ἐπικαλοῦ τὸν εἰπόντα ἐφφαθῆ, ὃ ἔστι διανοίχθητι· ἐφάπτεται γὰρ καὶ ἀοράτως ἡ παναλκῆς δεξιᾶ. . . ».

Ὁ Οἰκονόμος ἐν ἰδιογράφῳ λευκώματι, ὅπερ ἐπιγράφει «Φαντασίας παίγνια ἢ δυσθυμίας κούφης διατριβή», κατέγραφε ποιήματά τινα τῆς ἐμπνεύσεώς του, ἐπιγράμματα εἰς ναοὺς, μονὰς, μνημεῖα, ἐκπαιδευτήρια, πρόσωπα, ὡς καὶ ἱκανὰ ἐπιθανάτια ἢ καὶ ἐπιτύμβια, καὶ ἀφιερώσεις εἰς λευκάδας δέλτους, ὡς ἀπεκάλει τὰ λευκώματα. Τὰ ποιήματά του πέντε ἐν ὄλῳ, στερούμενα ποιητικῆς ἀξίας, δεικνύουν τὰ ζωηρά του συναισθηματικά πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν οἰκογένειάν του. Οὕτως εἰς τὸ ποίημά του «Σελήνη», γραφὲν ἐν τῷ λομοκαρθαρητίῳ, τὸ 1821, ἀποτεινόμενος πρὸς τὴν σελήνην, παρακαλεῖ

¹) 18. 5. 43.

νά βοηθήσῃ αὐτὴ αὐτὸν νά ἀρπάξῃ τοὺς κινδυνεύοντας οἰκείους του «ἀπὸ τῆς Σμύρνης τ' ἄγρια θηρία» καὶ ἐπιλέγει :

«Σελήνη στάσου, λάβε με εἰς τ' ἄρμα σου ἐπάνω
καὶ ρίξε με στοὺς κόλπους των μαζί των ν' ἀποθάνω».

Εἰς ἄλλο ποίημά του «Πατρίς καὶ ἔα» (1821) λέγει μ. ἄ. :

«Ζέφυρε παῦσον τὰ παίγνια σου
πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὸ σύριγμά σου
στρέψον, καὶ φύσα τοὺς στεναγμούς μου
καὶ τὰς ἐλπίδας καὶ τοὺς καῦμούς μου».

Ἐκ τῶν πλείστων ἐπιγραμμάτων του ἀναφέρω ἓν μόνον, ἐπιγραφόμενον «εἰς τὸ λοιμοκαθαρηθῆριον Πειραιῶς» (1843)· ἐν τῷ ἐπιγράμματι τούτῳ ἐκφράζει τὴν εὐχὴν ὅπως, ὡς ἡ εἴσοδος τοῦ λοιμοῦ ἐμποδίζεται διὰ τοῦ λοιμοκαθαρηθρίου, νά ἡμποδίζετο καὶ ἡ εἴσοδος λοιμῶν ἢτοι φθοροποιῶν ἀνδρῶν :

«Οἶκος ὄδε κρατερός καὶ χάλκεος οὐδὸς ἔεργει
Ἑλλήνων ἀπὸ γῆς λοιμὸν ὀλεσίπολιν.
Οἱ δ' ἀπολυμαίνοντες πᾶς ξένος ἐκτοθεν ἦκων.
Αἴθε δὲ καὶ λοιμοὺς ἀνδρας ἀπειργε μακράν!».

II

ΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΙΑ ΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Εἰδικῶς διὰ τὰ σύγχρονα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου παρέχουσιν ἀφθονον ὕλικόν.

Ὁ Οἰκονόμος, ὡς εἶναι ἄλλως γνωστόν, συντηρητικωτάτων ἀρχῶν, εἶχε κηρυχθῆ σφοδρὸς πολέμιος τῆς νέας ἐκκλησιαστικῆς τάξεως, ὡς αὕτη διεφθαρμένη ὑπὸ τῆς ἀντιβασιλείας, ἐπινεύοντος καὶ συνεργοῦντος τοῦ Θεοκλήτου Φαρμακίδου. Ὡς ἐκ τούτου παριστᾷ διὰ τῶν μελανωτέρων χρωμάτων τὴν κατάστασιν τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Οὕτω, γράφων ἐκ Ναυπλίας πρὸς τὸν τότε ἐπίσκοπον Ἀθηνῶν, ἐν ἔτει 1836¹, ἀνακράζει «φεῦ! τίς ἢ προσπεσοῦσα καινοτομία περὶ τὴν ἐκκλησίαν», καὶ γράφων πρὸς τὸν Ἀλ. Στούρτζαν², λέγει : «ἀγνοῶ ποίαν φαραωνίτιν πληγὴν τῆς

¹) 28.4.36.

²) 11.4.40.

Ἑλλάδος ἀριθμῶσιν τὴν παροῦσαν κατάστασιν αὐτῆς». Καὶ πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Μιχ. Στούρζαν γράφων ¹, λέγει: «Ὁρᾷς γάρ, ὦ κράτιστε καὶ φιλόχριστε ἡγεμῶν, οἷος ἔσμός περὶ πανταχοῦ πολιορκεῖ τὴν πάτριον εὐσέβειαν καὶ ὅπως αἱ τεθρεῖαι τῶν νεωτεριστῶν ἐξεκαύθησαν, ὡς πῦρ ἐν ἀκάνθαις, κατὰ τῶν ἀρχαιοσέμων καὶ σωτηρίων διδασκαλιῶν τῆς ἀληθείας».

Ἐπίσης πρὸς τὸν Ἀντώνιον τὸν Νοβογορίδης καὶ Πετροπόλεως γράφων, ² παριστᾷ οἰκτρὰν τὴν σύγχρονον κατάστασιν: «Ὁ κλήρος καταπεφρόνηται· τὸ σῶμα τῆς καθόλου ἐκκλησίας σπαράσσεται· (κωλύεται γὰρ ἡ ἐνταῦθα ἐκκλησία αἰτῆσαι παρὰ τῆς Μ. ἐκκλησίας τὴν κανονικὴν καὶ νόμιμον τῆς ἀνεξαρτησίας ἀναγόρευσιν, ὡς ἂν μὲν μόνη δηλονότι καὶ ἄσχετος πρὸς τὰς λοιπὰς ἀδελφάς, ἐκ δὲ τούτου καὶ εὐεπιχειρητος πρὸς πᾶσαν καινοτομίαν). Βιβλία δυσσεβείας ἀνάμεστα κύκλω περιτρέχουσιν. Ἐν ἔστιν ἔγκλημα σφοδρόν, ἡ ἀκριβὴς τήρησις τῶν πατρικῶν διδασκαλιῶν καὶ παραδόσεων· ἡ δὲ τούτων παράβασις ἔξοχος ἔδοξεν ἀρετὴ καὶ τοῦ πεφωτισμένου (καθὼς λέγουσιν) αἰῶνος ἐπάξιος. Καὶ τί με δεῖ τὰ καθ' ἕκαστον λέγειν; τὸ σκάφος τῆς ἐκκλησίας χεიმνάζει μεγάλη ζάλη κυμάτων, ὑπὸ τῆς ἑτεροδοξίας ἐπεγεροθέντων, καὶ οἱ ἀποστολάτορες (καὶ ἔνθεν καὶ ἔνθεν) ἀκωλύτως πανταχοῦ περιτρέχουσιν». Ζητεῖ τὴν προστασίαν του, διότι οὗτος «ὀρμίζεται ἐν λιμέσιν εὐδίοις· ὀρέξατε χεῖρας καὶ ταῖς κυματούσαις ἐκκλησίαις· ἐλεήσατε τοὺς πάσχοντας ἀδελφούς».

Αἴτιοι ὄλων αὐτῶν τῶν κακῶν εἶναι κατὰ τὸν Οἰκονόμον οἱ κατὰ τῆς ἐκκλησίας βυρσοδομοῦντες, «οἱ μὲν διὰ κενοδοξίαν τε καὶ δοξοσοφίαν, οἱ δὲ δι' ἀμάθειαν καὶ θρασυτητα» ³. Καὶ οὕτω προσγίνεται «τῇ ἐνταῦθα ἐκκλησίᾳ πρὸς τῇ πρῶν ἀθλιότητι καὶ τὸ ὄνειδος ὅτι οὐκέτι ὑπ' ἄλλοδοξῶν ἀλλὰ χερσὶ τῶν ἰδίων τέκνων κατεσπαράχθη» ⁴. Δριμύτατα ἰδίως ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του σοφοῦ ἀρχιμανδρίτου Θεοκλήτου Φαρμακίδου καὶ τοῦ συνεργοῦντος αὐτῷ ἀρχιμανδρίτου Νεοφύτου Βάμβα καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς, οἵτινες, ἐκτὸς ἄλλων, ἀπεργάζονται τὴν «χυδαιομετάφρασιν», ὡς λέγει, τῶν Γραφῶν ⁵. Καὶ περὶ μὲν τοῦ Βάμβα λέγει ὅτι «ἐξηγήθισαν (αὐτὸν ὑπὲρ τῶν μεταφράσεων) πλείονι μισθῷ πείσαντες», τὸν δὲ Φαρμακίδην καλεῖ «τὸν ἕτερον ἀντάρτην, τὸν ἄλλον καθ' ἡμᾶς Δαθάν τε καὶ Ἀβειρών» ⁶, ζητοῦντα «τὰ σκάνδαλα καὶ τὰς δυσχερείας» ⁷. Καὶ πρὸς τὸν Μουστοξύδην γράφων, λέγει περὶ τῶν μεταφραστῶν: «καὶ οἱοὶ Κωρυκαῖοι κατὰ δυστυχίαν ὁμογενεῖς ληΐζονται τὰ πάτρια καὶ συλῶσι τὰ ἱερώτατα»· πρὸς τούτους ἀντιπαραβάλλει ἑαυτὸν, «ὃς μῦθος αὐτοῖς ἐγινόμεν, καὶ μένω ὁ ἡλίθιος, ὡς

¹) 14. 8. 45.

²) 27. 12. 45.

³) 28. 4. 36.

⁴) 8. 6. 45.

⁵) 2. 7. 40.

⁶) 17. 3. 39.

⁷) 7. 7. 40.

προβλής τις πέτρα, πρώτος (παρ' ἄξιαν) δεχόμενος τῶν κυμάτων αὐτῶν τὰς ὀρμάς»¹.

Τόσην ἀντιπάθειαν ἔτρεφε πρὸς τὸν Φαρμακίδην, λόγῳ τῆς διαφόρου ἰδεολογίας των, ὥστε καὶ ὅταν ἀνηγγέλθη ὅτι θὰ ἐξέδιδεν οὗτος ἐπτάτομον Καινὴν Διαθήκην μετὰ σχολίων τῶν πατέρων, γράφων πρὸς τὸν Εὐσ. Πανᾶν², λέγει ὅτι ὁ «πατραλοίας ἐκδότης, ἐνδυσάμενος ἤδη τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας χιτῶνα, σύστασιν ζητεῖ ἵνα πάλιν ἀναλάβῃ τὴν προτέραν αὐτοῦ θέσιν καὶ ῥᾶν ἐξασκῇ τὸ πρότερον αὐτοῦ ἔργον· μὴ γὰρ ἀλλάξει αἰθίοψ τὸ δέγμα αὐτοῦ; Γελῶσιν οἱ ἀκούοντες τὴν ἔκδοσιν, εἰδότες τὸν σκοπὸν καὶ τὸ μάταιον τῆς ἐλπίδος». Τὴν «ἀπολογία» τοῦ Φαρμακίδου καλεῖ «ἀναπολόγητον ἀπολογία»³.

Πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐκ τῆς μεταφράσεως τῶν Γραφῶν κινδύνων ἀπεφάσισε νὰ ἐκδώσῃ μελέτην περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', ζητῶν νὰ καταδείξῃ τὸ θεόπνευστον αὐτῆς καὶ συνεπῶς τὸ περιττὸν καὶ ὀλέθριον πάσης ἄλλης μεταφράσεως. Σχετικῶς, γράφων πρὸς φίλον του ἐν Ρωσσίᾳ⁴, λέγει: «Μεταξὺ τῶν ἄλλων δυσσεβημάτων ὅσα ἡ παχυλὴ ἀμάθεια καὶ μοχθηρία τῆς ἐνταῦθα ψευδοθεολογικῆς καθέδρας διασπείρει εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀκεραίους αὐτῆς μαθητάς, ὑπάρχει καὶ τὸ κατὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν Ο', ἦν ὡς πάντῃ διεφθαρμένην παριστᾷ· γνήσιον δὲ μόνον τὸ ἐβραϊκόν. Ὅση δ' ἐκ τούτου ἡ περὶ τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν πληγὴ καὶ ὁ περὶ τὸ κῦρος τῆς ἐρμηνείας τῶν θείων πατέρων καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας κλόνος καὶ κίνδυνος, οἴδατε. Οἱ δὲ ξένοι σοφοί, δεινοὶ περὶ τοῦτο καὶ πολλοί, ἐξ ὧν καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ἀθεόλογος ἀρύεται τὰς γνώμας (τούτων εἰς τις ἐφάνη ἐν μέρει καὶ ὁ ἡμέτερος Προκοπόβιτς). Οὐδεὶς δὲ μέχρι τοῦδε τῶν καθ' ἡμᾶς ἐξέδωκέ τι πρὸς τὰς μυρίας ὑπὸ μυρίων προβαλλομένας ἐπιχειρήσεις.» Καὶ πρὸς τὸν Εἰρηνοπούλεως καὶ Βατοπεδίου Γρηγόριον γράφων⁵, οἰκτεῖρει διὰ τὸ ὅτι «ἡ κατὰ τῶν Ο' διδασκαλία περικροτεῖται καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς θεολογικῇ καθέδρᾳ ὑπὸ τοῦ κατέχοντος αὐτὴν ἀνθρωπαρίου⁶, ὅστις ἀντιγράφει καὶ δυσσεβῶς καὶ ἀμαθῶς τὰ τῶν ξένων καὶ παραδίδωσι τοῖς ἀκροαταῖς.»

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἀπεφάσισε νὰ ἐκδώσῃ τετράτομον ἔργον περὶ τῶν Ο' ἐρμηνευτῶν. Πρὸς ἔκδοσιν τοῦ ἔργου ἀπητοῦντο 12.000 περίπου δραχμῶν, δι' ὃ ἐζήτησε τὴν ὑλικὴν συνδρομὴν τοῦ ἐπισκόπου Εἰρηνοπούλεως καὶ Βατοπεδίου Γρηγορίου⁷, ὅστις καὶ τῷ ἀπέστειλε πρὸς τοῦτο 500 χρυσᾶ φλωρία, ἐξ ἰδίων καὶ ἐξ ἐράνων⁸.

¹) 15. 4. 39.

²) Ὀκτώβριος 1840 καὶ 7. 5. 42.

³) Ὀκτώβριος 1840.

⁴) ἔτει 1843.

⁵) 28. 3. 43.

⁶) Ἐννοεῖ τὸν τότε διδάσκοντα καὶ τὴν Π. Διαθήκην ἐν τῷ πανεπιστημίῳ ἀρχιμανδρίτην Μισαὴλ Ἀποστολίδην.

⁷) 28. 3. 43.

⁸) 18. 6. 43.

Οὕτως ἤρξατο καταγινόμενος ἀπὸ τοῦ 1843 εἰς σύνταξιν τοῦ πρώτου τόμου, «πονῶν καὶ ὄμματα καὶ ράχιν καὶ τὸ κύρτωμα τοῦ γήρως κυρτότερον ποιῶν»¹. Βραδύτερον, ὅταν ἔστειλε πρὸς τὸν μητροπολίτην Νοβογοροδίας καὶ Πετρουπόλεως Ἀντώνιον τοὺς δύο πρώτους τόμους τοῦ περὶ τῶν Ο' ἔργου του, δικαιολογῶν οἰονεὶ τὴν ἔκδοσιν τούτων, τῷ γράφει μ. ἄ.²: «Πολλὰ γὰρ καὶ κραταιὰ πονηρίας πνεύματα χειμάζουσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, καὶ μάλιστα τὴν ἐνταῦθα, σφαδάζοντα τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τῆς πατρώας εὐσεβείας ἀποστῆσαι. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων ὧν ἐπέγνωσ συμφορῶν, ἐπεχείρησαν καὶ τῆς τῶν Ο' θείας γραφῆς τοὺς Χριστιανοὺς ἀποφανίσαι, ἀντεισαγαγεῖν δὲ νέαν ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ μετάφρασιν, ἐν χυδαίᾳ γλώσσει κακουργηθεῖσαν, ἣν καὶ ἐν τοῖς σχολείοις καὶ πανταχοῦ διεσκόρπισαν, ὡς ἂν μόνην οὖσαν ἀληθινὴν καὶ γνησίαν. Οἱ δὲ σκοποὶ πρόδηλοι, ὅπως δηλ. ψευδομένους ἀποδείξωσι τοὺς θεῖους ἡμῶν πατέρας, ὡς ἐρμηνεύσαντας καὶ διδάξαντας τὰ μὲν κείμενα ἐν τῇ (καθὼς λέγουσιν) ἑβραϊκῇ ἀληθείᾳ, συγκαθέλωσι δὲ καὶ τῶν θεοπνεύστων συνόδων τὸ κῦρος, . . . παραπέσωσι δὲ τοὺς εὐσεβεῖς ἐμμένειν τῷ γράμματι ἰουδαϊκῶς, ἀφεμένους τῆς πατροπαράδοτου πνευματικῆς τῶν Γραφῶν ἐρμηνείας. . . καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν ὅπως μεταστρέψωσι τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς εἰς σχῆμα κακοδοξίας». Τόσῃν δὲ πεποίθησιν εἶχεν εἰς τὸ ἀπολύτως ὀρθὸν τῶν περὶ τῶν Ο' ἀντιλήψεών του, ὥστε, γράφων πρὸς Ἱερόθεον Θαβωρίου ἐπισκοπον³, δριμύως ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ μετέπειτα καθηγητοῦ τῆς θεολογίας, ἀρχιμανδρίτου Διονυσίου Κλεώπα, ὃν ἀποκαλεῖ «κάθαγμα», διότι ἔγραψεν ἐπικρίσιν χωρίων τινῶν ἐκ τοῦ περὶ τῶν Ο' συγγράμματός του.

*
* *

Μεγάλην σημασίαν ἀπέδιδεν ὁ Οἰκονόμος καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῶν *κωλυμάτων τοῦ γάμου*. Τὰς σκέψεις του ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαδηλοῖ ἰδίως ἐν τῇ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Γρηγόριον ς' ἐπιστολῇ του⁴. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ του ταύτῃ λέγει ὅτι θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν ἔκδοσιν τόμου ἐκκλησιαστικοῦ, κανονίζοντος τὰ τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου, «ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν ἄλλων παιγίδων, ἃς οἱ ἀλάστορες καὶ παλαμναῖοι τῆς εὐσεβείας ἐχθροὶ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἰστώσι, μίαν προβάλλουσι καὶ τὴν τῶν συνοικεσίων· καί, ἅπερ ἡμῖν ὑπὸ δεσμοῖς καὶ ἐπιτιμίοις ἐκκλησιαστικοῖς κεκώλυται γίνεσθαι, ταῦτα διὰ τῶν συνεργῶν αὐτοὶ παραλύουσι καὶ ὡς ἔωλα ἤδη καὶ παλαιὰ καὶ τῇ τῶν καιρῶν οἰκονομίᾳ μαχόμενα τὸ πάλαι νενομοθετημένα διαβάλλοντες, πολλοὺς διὰ τῆς ἀθεμιτογαμίας εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν πλάνην παρασύρουσι· διὰ ταῦτα βουλοίμην ἂν ὅ,τι δοκεῖ μοι περὶ τούτου πρὸς τὴν ὑμετέραν παναγιότητα θαρρήσας ἀνενεγκεῖν.

¹) 19. 5. 44.

²) 27. 12. 45.

³) 28. 9. 46.

⁴) 11. 6. 38.

Ἐπὶ μὲν τῆς ἕξ αἵματος συγγενείας ἔσχατον ὄριον τὸν ἕβδομον βαθμὸν (αὐτοῦ δηλονότι τοῦ ἕβδόμου, τυχούσης ἀνάγκης, συγχωρουμένου κατὰ συγκατάβασιν), ἐπὶ δὲ τῆς ἕξ ἀγγιστείας τὸν ἕκτον βαθμὸν (καὶ τοῦτον δηλ. κατὰ συγκατάβασιν ἐν ἀνάγκῃ συγχωρούμενον)· ἐπὶ δέ, τέλος, τῆς τριγενείας καὶ τῆς ἕκ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος συγγενείας ὁ γ' βαθμὸς ὀρισθήσεται (συγχωρούμενος ἐν ἀνάγκῃ καὶ οὗτος)».

*
* *

Πολλαὶ ἐπιστολαὶ ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου διὰ τὸ ζήτημα τῆς καινοφανοῦς τότε **τετραφωνίας**. Πληροφορηθεὶς ἕκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1168 φύλλου τῆς Ἀθηνᾶς τὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς τετραφωνίας ἐν Βιέννῃ, γράφει τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινῶ Α': ¹ «Ἐν δὲ ταῖς ἐν Βιέννῃ ἀμφοτέραις ἐκκλησίαις τῶν ὀρθοδόξων, ὡς μανθάνομεν ἕκ τῆς Ἀθηνᾶς ἐφημερίδος (ἀρ. 1168, 1. 11. 44), εἰσήγαγον οἱ καινοτόμοι τὴν τετράφωνον μουσικὴν, τηρήσαντες μὲν τὸ μέλος τῆς ἐκκλησίας, εἰσάξαντες δὲ καὶ τὸν δυτικισμὸν διὰ τοῦ τετραφώνου. Ἐξέδωκαν δὲ καὶ βιβλία τῆς τοιαύτης κακομουσίας». Συνιστᾷ νὰ γράψῃ ἡ ἐκκλησία τῷ μητροπολίτῃ Καρλοβίτζης καὶ πρὸς τὴν ἐν Βιέννῃ κοινότητα ὀρθοδόξων «νουθετοῦσα τούτους μὴ παραβαίνειν τὰ ὅρια τῶν πατέρων. Δέδοικα γὰρ μὴ τὸ μικρὸν τοῦτο γεννήσῃ μείζονα τὰ καινοτομήματα, καὶ μάλιστα κατὰ τὰς πλησιοχώρους ἐπαρχίας τῆς Βουλγαρίας ἐπινεμηθέν».

Παραπλήσια γράφων καὶ πρὸς τὸν πρῶν Κων/πόλεως Γρηγόριον ζ' ³ κατακρίνει «τὴν θεατρικὴν τετραφωνίαν». Δέδοικα γὰρ μὴ καὶ χειρόνων ἄλλων καινοτομιῶν θεμέλιον ὁ σκανδαλώδης οὗτος λίθος ἀποβῆ, καὶ μετὰ μικρὸν εἰσαχθῶσι καὶ ὄργανα βομβιτίζοντα καὶ εἴ τι ἄλλο πρὸς τὸ δυτικώτερον ἄγει. Πιθανώτατα δὲ τὸ νόσημα καὶ ρᾶστα πρὸς τὰς ὁμόρους χώρας ἐπινεμηθήσεται (οἶδα τὰ περὶ τοῦ Σερβίας ἀρχιερέως διαθρυλλούμενα)». Δι' αὐτὸ συνιστᾷ «μὴ παραβαίνειν τὰ ὅρια τῶν πατέρων, μηδὲ κρίνειν τὸ κάλλος τῶν θείων τῆς ἐκκλησίας ᾠσμάτων ἀπὸ τῆς θεατρικῆς μελωδίας, μηδ' εἰσάγειν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ἔθνη παρὰ τῆ γραικικῆ ἐκκλησίᾳ ἀνέκαθεν ἀπαράδεκτα».

Ὅλιγον βραδύτερον ἐπιστέλλων ἕξ Ἀθηνῶν πρὸς ἐξοχώτατον ², γράφει: «Πρὸ μηνῶν ἀπεστάλησαν ἐνταῦθα ζητηθέντα βιβλία τῆς ἐν ταῖς ὀρθοδόξοις ἐκκλησίαις τῆς Βιέννης εἰσαχθείσης γραικικῆς τετραφώνου μουσικῆς. Ἦθελον δὲ ταύτην εἰσαγαγεῖν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα ἐκκλησίαν, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ Ριζαρείῳ θεολογικῆ σχολῆ νεοδμήτου ναϊδρίου. Ἄλλ' ἔδει πρὸς τοῦτο βαθμίδος τινὸς εὐαφόρου. Παρεκάλεσε τὸν κ. Περσιάνην ὁ διευθυντὴς τῆς θεολογικῆς σχολῆς κ. Μισαῆλος ἵνα ψαλῆ τὸ ἔσσημα πρῶτον εἰς τὴν ἐνταῦθα ρωσικὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ἡ αὐτοῦ ἐξοχότης, μὴ γνωρίζουσα τὸν σκοπὸν, ὑπεσχέθη· καὶ ἡ Κυριακὴ διωρίσθη καὶ ἡ θέσις ἡτοιμάσθη πρὸς

¹) 20. 11. 44.

²) 20. 11. 44.

ἀκρόασιν. Ἐπειδὴ ὁ κ. Περσιάνης παρὰ φίλου τὸ ἐκ σκοποῦ ἔμαθεν, ὠκονόμησε τὸ πρῶγμα συνετώτατα, εἰπὼν ὅτι πρῶτον ἀκούσει ταύτην ψαλθεῖσαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἀρχιμανδρίτου ὑπὸ τῶν ἤδη προμελετησάντων αὐτὴν Ρώσσω ψαλτῶν. Καὶ ἐψάλη καὶ δυσηρέστησεν αὐτῷ καὶ ἔματαιώθη ὁ σκοπός».

Γράφων δὲ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Ἀνθίμῳ ζ' ¹ ἀνακοινοῖ ὅτι: «Ἐστάλη καὶ ἐνταῦθα (ζητηθεῖσα παρὰ τῶν φιλοκαινοτόμων) ἐκ Βιέννης ἡ ἐκδεδομένη μουσική· ἀλλὰ κεῖνται τὰ βιβλία ἐν τῷ σκότει καὶ κείσονται. Τὶ δ' αὐτοῦ ποιήσει ἡ ἐκκλησία ἀγνοῶ. Ἐν μόνον ἔμαθον ὅτι ὁ περὶ οὗ πρῶην μοι ἐγράψατε Πῶπ ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς εἰς τῶν ζηλωτῶν τῆς εἰς τὰς βιενναίας ἐκκλησίας εἰσαγωγῆς τῆς νέας μουσικῆς· (οὗτος ἤθελεν ἵνα καὶ τὰς ἑορτὰς οἱ ἐκεῖ ὀρθόδοξοι ἑορτάζωσι κατὰ τὸ νέον μνηολόγιον, ἀλλ' εἰς μάτην ἐκοπίασε). Περὶ δὲ τῶν παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἀπαντωμένων, θειότατε Δέσποτα, ἡ μὲν χειρονομία ἐδήλου τὸν χρόνον (ὅπερ εἰώθησαν οἱ Ρωμαῖοι)· τοῦ δὲ χρόνον διὰ σημείων γραπτῶν δηλουμένου, ἀποβαίνει αὕτη περιττή. Τὰ δὲ βαρυφώνων καὶ δεξυφώνων καὶ τὸ ὑψίτονον οἴμαί γε σημαίνειν τὴν εἰς τὸ ἴσον κρατεῖν διαφορὰν τῶν δεξυφώνων καὶ ὑψιτόνων παίδων καὶ τῶν βαρυφώνων ἀνδρῶν. Τετραφωνίας δὲ οὐδεμία μνήμη οὐδ' ἴχνος ἀπαντᾶται (ὅσον γε καμὲ εἰδέναί) παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἀρχαίοις».

Καὶ τῷ αὐτῷ γράφων βραδύτερον ἀνακοινοῖ: ² «Ἡ δὲ νέα μουσική εἰσήλθε καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Τεργέστης, ἐπειδὴ ἠὺδοκίμησεν ἐν τῇ τῆς Βιέννης. Μανθάνω δὲ καὶ ὅτι διδάσκονται μαθηταὶ ἵνα ταύτην εἰσαγάγωσι καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἑπτανήσου. . . Καὶ ἔχομεν ἤδη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ νότας φραγκικὰς ἀντὶ τῶν γραιικῶν σημάδιων· ὁ καιρὸς βοηθός. Μετ' οὗ πολὺ ἴσως ἔξομεν καὶ τὸ ὄργανον καὶ τὸ βιολῖνον, ἵνα τὸν Θεὸν τῶν πατέρων ἡμῶν ὑμῶμεν ἐν χορδαῖς καὶ ὄργανοις, ὡς ἐπέοικε Χριστιανοῖς πεφωτισμένοις καὶ φίλοις τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν!».

Πρὸς τὸν τέως δὲ οἰκουμενικὸν πατριάρχῃν Γρηγόριον ζ' δίδει πλειοτέρας πληροφορίας σχετικῶς: ³ «Πρὸ δύο ἡδὴ ἐτῶν εἰσήχθη ἡ μουσική αὕτη πρῶτον εἰς τὴν καπέλλαν (ὅπου ἐκκλησιάζονται οἱ Τουρκομεριταὶ) καὶ μετὰ μικρὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἐντοπίων. Διαφέρει δὲ ταύτης ἡ τῆς καπέλλας ὅπως οὖν, ὡς ὑπὸ δύο Γερμανῶν μουσικῶν διαφόρων ἐκατέρας τονισθείσης. Ἐτονίσθη δὲ τὰ τῆς λειτουργίας (τὸ χερουβικὸν καὶ κοινωνικὸν καὶ τὰ προσοδόμενα, τὸ ἅγιος ἅγιος κ.τ.λ.) καὶ τινα τροπάρια, τὰ πάντα ἔλεινόν ἀκουσμα! Καυχῶνται ὅτι ἐφύλαξαν τὸ ὕψος τῆς ἐκκλησίας· ἀλλὰ τὰ μὲν τροπάρια ψάλλονται μόλις ὡς ἡ μετροφωνία, τὸ δὲ χερουβικὸν καὶ κοινωνικὸν ὅλως διόλου φραγκίζου· ἐτύπωσαν ταύτας τὰς μουσικὰς ἀμφοτέραι τῆς Βιέννης αἱ ἐκκλησίαι· τὰ σημεῖα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐξωρίσθησαν καὶ ἀντείσχθησαν αἱ φραγκικαὶ νότες· ὁ χορὸς ἀνεβιβάσθη εἰς τὰ κατηχούμενα (ὡς παρὰ τοῖς Φράγκοις),

¹) 17. 3. 45.

²) 23. 11. 45 Πρβλ. τὰ αὐτὰ καὶ πρὸς τὸν τέως οἰκουμενικὸν Γρηγόριον ζ' (23. 11. 45).

³) 6. 8. 46.

σύγκειται δὲ ἐξ ἑτεροδόξων, ὧν τινες καὶ τοῦ θεάτρου. Τὸ εἶδος ταύτης τῆς τεραστίου μουσικῆς οὐδὲ πρὸς τὸ ρωσσικὸν οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν καὶ ὅμως μεταβαίνει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Εἰς τὴν Βενετίαν ἤδη κρατεῖ καὶ ἐκεῖ πρῶτον ἔσχισε τὰς ἀκοάς μου καὶ κατεπύκρυνε τὴν ψυχὴν μου. Εἰς τὴν Τεργέστην εἰσάγεται μετ' ὀλίγον, εἰς τὸ Μαντζίστερο τῆς Ἀγγλίας (ὅπου συνέστη καπέλλα Χίων ὀρθοδόξων) εἰσήχθη. Ἐζητήθησαν καὶ ἐστάλησαν αἱ τυπωθεῖσαι νόται καὶ εἰς τὴν Ὁδησσόν, ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν Κέρκυραν τῆς Ἑπτανήσου. Ἦδη δὲ τινες καὶ ἐξ Ἰαοῦ ἐλαβον φυλλάδια, διαβάντες ἐντεῦθεν (καὶ τις αὐτῶν εἶπεν ὅτι καὶ ἐν τῇ Βουλῇ αὐτῶν ἐγένετο πρόβλημα περὶ μουσικῆς)· ἐστάλησαν καὶ εἰς Βουκουρέστιον. Οὕτω, παναγιώτατε δέσποτα, διαφθείρονται τὰ πάτρια ὑπὸ τῆς καινοτομίας ἀμεληθείσης. Καὶ ἤδη ἀντὶ τῶν θείων Δαμασκηνῶν καὶ τῶν ἄλλων θεοφορῶν μουσουργῶν ἔχομεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μουσουργοὺς τὸν Σφέβοδεν (ὅστις ἐτόνισε τὰ τῆς καπέλλας) καὶ τὸν Πράιερ (ὅστις τὴν τῆς ἐνταῦθα ἐκκλησίας)· δαπανῶνται δὲ εἰς τοὺς ξένους τούτους πάμπολλα χρήματα». Συνιστᾷ ἔκδοσιν ἐγκυκλίων συνοδικῶν ἐπιστολῶν, ἀπαγορευουσῶν «πᾶσαν καινοτομίαν περὶ τὴν πατροπαράδοτον καὶ ἱερωτάτην μουσικὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, ὁποῖαν νῦν τινες νεωτεροποιοὶ παρεισάγειν σπουδάζουσιν, ἐπὶ διαφθορᾷ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ ἀκολουθίας, ἀναμιγνύοντες μετὰ τῶν θείων ὕμνων ὑπορχήματα καὶ μέλη θεατρικά». Πρὸς τὸν αὐτὸν δὲ Γρηγόριον γράφων ὀλίγον βραδύτερον, λέγει ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ ἀντίκειται εἰς κανόνας καὶ μάλιστα τὸν ἰε' κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου, ὅστις θεσπίζει «ψάλλειν ἀπὸ μεμβράνης». Γράφων δὲ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Ἀνθίμῳ ζ¹, ὁμιλεῖ περὶ τῆς τετραφωνίας ἐν τῷ ὀρθοδόξῳ ναῷ τῆς Βενετίας, ὅπου «μόλις οἶμαι συνιστῶσι τὸ σύστημα τῶν Γραικῶν οἰκίαι τριάκοντα». Ἐκεῖ λοιπὸν «Κατόλικοι τοῦ θεάτρου μουσικοὶ κορδακίζουσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν τετράφωνον μουσικὴν τοῦ Χαβιαρᾶ καὶ ὁ κατ' αὐτὴν ρυθμίζων τὴν φωνὴν καὶ ἱερουργῶν προχειρίζεται πρόκριτος τῶν ἀρχιμανδριτῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου».

Βραδύτερον, τὸ 1847, ὁ αὐτὸς οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἀνθίμος ζ¹ ἐζήτησε παρὰ τοῦ Οἰκονόμου σχέδιον ἐπιστολῆς «πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους τῆς ἐν Βιέννῃ καπέλλης» διὰ τὴν ἐκεῖ εἰσαχθεῖσαν τετραφωνίαν. Ἀπαντῶν ὁ Οἰκονόμος,² στέλλει τὸ σχέδιον, ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι εἶχε σταλῆ πρὸς τοὺς ἐν Βιέννῃ καὶ προηγουμένως ἐπιστολή, ἐν ἣν ἠπίω, ἧς παρήκουσαν καὶ «οὐδ' ἐπ' ἐκκλησίας αὐτὴν ἀναγνωσθῆναι» συνεχώρησαν, στείλαντες μάλιστα καὶ «δικαιολογίαν» τῆς καινοτομίας. Ἐπειδὴ δὲ φαίνεται ὁ διάκονος τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκκλησίας ἐθεωρεῖτο ὁ πρωταίτιος τοῦ κακοῦ, κατ' αὐτοῦ κυρίως στρέφεται ὁ Οἰκονόμος, γράφων περὶ αὐτοῦ πρὸς τὸν πατριάρχην, προλογιζόμενος: «Οὐδὲ τὸ πρὸς τὸν πανάθλιον ἱεροδιάκονον ράπισμα νομίζω περιττόν· οὗτος γὰρ ὁ πρῶτος αἴτιος τοῦ κακοῦ, κακὸν ἀγγελῶν καὶ ἀσεβῆς. Τὰ δὲ περὶ τοῦ Καρλοβίτζης εὐφημότερον

¹) 28. 12. 46.

²) 29. 7. 47.

ἔγραψα δι' ἣν ἔχει πανταχοῦ φήμην, καὶ ἐπεδείξατο τῷ ὄντι πολὺν ζῆλον ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας· δι' αὐτοῦ ὑπέστρεψαν οἱ ἐν Οὐγγαρία Οὐνίται». Ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς ἐν Βιέννῃ κατηγοροῦνται οὗτοι ὅτι «ἐξεθεάτρισαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν μουσικὴν». Καὶ κατωτέρω ἐξακολουθεῖ: «Λέγεται ὅτι ὁ παρ' ὑμῖν λεγόμενος πρωτοψάλτης καὶ ἱεροδιάκονος ἀπῆλλαξε τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν τῶν τερετισμάτων καὶ ἐμουσοῦργησεν αὐτὰ τὰ μέχρι τῶν ἁγιωτάτων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ γνήσια καὶ καθαρεύοντα παντὸς νεωτερισμοῦ. Ἄλλὰ τοῦτον μὲν τὸν ἱεροδιάκονον τὸν καταχράναντα τὰ θεοπρεπῆ τῆς ἐκκλησίας μέλη διὰ τῶν θεατρικῶν, οἷς ἑαυτὸν παρέδωκε, μουσικῶν, μηδὲν αὐτὸς τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς ἐπιστάμενος, παραγγέλλομεν ἵνα, τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ ἔξιμολογησάμενος πνευματικοῖς πατράσι, μετανοήσῃ ἀξίως τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος. Ὑμεῖς δέ, ὦ υἱοὶ ἐν Χριστῷ περιπόθητοι, πῶς ἐλείσθητε πλανηθέντες τοιαύταις ἀγυρταίαις; . . . ἀντὶ τῶν μουσικῶν τῆς ἐκκλησίας σημείων ἔχετε νότας θεατρικὰς, ἀντὶ τῶν ἱερῶν ὀνομάτων τοῦ Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ ἐπιγέγραπται ἐν τοῖς παρ' ὑμῖν μελωδήμασιν ὀνόματα μελωδῶν ξενικῶν. Καὶ αὐταὶ δὲ προσετέθησαν αἱ ἐν τῇ θεατρικῇ μουσικῇ συνήθειαι εἰς τροποποίησιν τοῦ μέλους ἰταλικαὶ ὀνομασίαι. Ὁ παρὰ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων διαταχθεὶς (;) καὶ εἰς δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν διαιρούμενος χορὸς, παρ' ὑμῖν ἠφανίσθη. Ἄνωθεν (ὡς εἴθισται παρὰ τοῖς ἑτεροδόξοις) ἀκούονται τὰ παρ' ἡμῖν μέλη τῆς ἐκκλησίας καὶ οὐδὲν ὑμῖν ὑπολείπεται εἰ μὴ καὶ τὸ ὄργανον ἐπεισενεγκεῖν. Ἄλλόδοξοι προφέρουσι τῶν θείων δογμάτων τὴν ὁμολογίαν ἐν τῇ φρικτῇ τῶν θείων μυστηρίων ἱερουργίᾳ. Ὁ χειρουβικὸς ὕμνος μετέστραπται εἰς βέβηλα τερετίσματα. Καὶ ὅπως ἡ ἀρχαία καὶ σεμνὴ καὶ σώφρων καὶ ἁγία μουσικὴ ἀπέβη παρ' ὑμῖν πᾶν τούναντίον».

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀπήντησε πρὸς τὸν πατριάρχην Ἄνθιμον ἐκ μέρους τῶν ἐν Βιέννῃ ὁ αἰδιδιμος βαρῶνος Σίμων Σίνας, ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἀκαδημίας, δι' ἐπιστολῆς, μετὰ φιλοστόργων μὲν ἐκφράσεων ἀλλ' ὑπερασπιζόμενος τὴν καινοτομίαν. Ὁ Ἄνθιμος ἀπετάθη πάλιν πρὸς τὸν Οἰκονόμον διὰ τὴν ἀπάντησιν. Ὁ Οἰκονόμος δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν πατριάρχην¹ στέλλει «τὴν ζητηθεῖσαν ἀπάντησιν πρὸς τὴν ἀπότομον τοῦ ἄρχοντος ἐπιστολὴν, οὕτως αὐτογνωμόνως ψηφισομένην ἐναντία τῇ ἐκκλησίᾳ περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου καὶ πατρῷους θεσμοῖς ἐναντίου πράγματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἐφ' ᾧ καὶ λίαν ἠνιάνθη, ἰδὼν ἄνδρα ἐπ' εὐσεβείᾳ ἐπίσημον οὕτω παρὰ δόξαν ὑπὸ τῆς πλάνης παρασυρθέντα». Παρακαλεῖ δὲ θερμοῶς τὸν πατριάρχην, εἶτε σταλῆ εἶτε ὄχι ἢ ὑπ' αὐτοῦ σχεδιασθεῖσα ἀπάντησις, νὰ μὴ γίνῃ γνωστὸν «πρὸς μηδένα τὸ ὄνομα τοῦ σχεδιάσαντος τὴν ἀπάντησιν». Ὁ Οἰκονόμος ἐν τῷ σχεδίῳ του ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Σίναν χαρακτηρίζει τὰ γραφόμενά του «ἀνοίκεια τοῖς εὐσεβέσιν αὐτοῦ φρονήμασιν. Καὶ φαίνεται μὴ πάνυ ὠρίμως σκεψαμένη περὶ τοῦ πράγματος, ἄλλως δὲ παρεδεξαμένη δόξας καὶ λόγους φιλοκαινοτόμων ἀνθρώπων, οἳ οἱ τινες ἀνεφάνησαν, πάντα

¹) 18. 11. 47.

σχεδὸν τὰ πατροπαράδοτα ἱερὰ πρὸς τὸ κρεῖττον δῆθεν ἐπιχειροῦντες μεταποιεῖν, καθ' ἣν περιβομβοῦσι καὶ πυκνὰ τοῖς ἀκούουσιν ἐπισείουσι πρόοδον τοῦ αἰῶνος τούτου... Οὔτε παρ' ἀπειροκάλων καὶ κακοβούλων ἢ σκανδαλοποιῶν προήχθημεν εἰς τὸ τὴν καινοτομηθεῖσαν παρ' ὑμῖν μουσικὴν ἀλλοτριάν τῆς ἐκκλησίας καὶ αὐτόχρομα θεατρικὴν φρονεῖν τε καὶ ὀνομάζειν, οὔτε χωρὶς ἀμφιλαφοῦς καὶ ἀδιστάκτου πληροφορίας ἐξεδόθησαν τὰ δεδομένα τῇ ἐκκλησίᾳ». Ἐδοκίμασαν, ἐξακολουθεῖ, τὸ μέλος αὐτῆς τῆς μουσικῆς «ψαλὲν ἐν πληρεστάτῃ συνόδῳ ὑπ' ἀνδρῶν πεπαιδευμένων τὴν τε καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν μουσικὴν. Καὶ ἔγνωμεν καὶ ἐκ τῆς πείρας πόσον ἀηδῶς καὶ φρικτῶς ἐν ταῖς ἱεραῖς μελωδίαις τῆς θείας μυσταγωγίας τὸ πατροπαράδοτον μέλος διέφθαρται καὶ βεβήλωται». Καὶ ἐξακολουθεῖ: «Ἡ καινοφανὴς μουσικὴ φαίνεται ἄκρατον γέννημα τῆς σημερινῆς προόδου. Ἄλλ' ἢ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία μίαν οἶδε πρόοδον, τὴν προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ. Πᾶσαν δὲ ἄλλην θρυλλουμένην πρόοδον τοῦ νῦν αἰῶνος οὐδέποτε παραδέξεται ἡ ἐκκλησία οὐδαμῶς».

Ὁ Σίνας ἔγραφεν ἐν τῇ πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολῇ του ὅτι οἱ ἐν Βιέννῃ διατηροῦν «θρησκευτικῶς τὰ πατροπαράδοτα, μὴ παραβιάζοντες ἀρχαίας τάξεις τῆς ἐκκλησίας», ἀλλὰ ὅτι προβαίνουν «καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος, προσπαθοῦντες διορθοῦν τινὰς ἐλλείψεις θρησκευτικὰς», ὡς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν.

Ὁ Οἰκονόμος ὑποστηρίζει ὅτι καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἶναι ἀρχαία τάξις τῆς ἐκκλησίας καὶ ὅτι δι' ὅσων λέγει ὁ Σίνας «προσونهιδίξει τὴν μητέρα ἐκκλησίαν ὡς ἐλλειπόντως καὶ ἀναρμόστως ἐν τῇ κατ' αὐτὴν μελωδίᾳ διὰ τοσοῦτων αἰῶνων δοξάζουσαν τὸν Θεόν». Εἰς τὸν διίσχυρισμὸν τοῦ Σίνα ὅτι «ὁ παλαιὸς τρόπος τῆς μουσικῆς δὲν συνεβιβάζετο μὲ τοῦ ἔθνους τὸν ἐξευγενισμόν», ἀπαντᾷ ὁ Οἰκονόμος: «Ἄλλ' οὐδεὶς ἀληθῆς τοῦ γένους ἡμῶν ἐξευγενισμὸς ἀντιβαίνει πρὸς ἃ παρέλαβεν αὐτὸ παρὰ τῶν πατέρων ἱερώτατα ἔθιμα... Μίαν ἐπισημοτάτην εὐγένειαν ἔσχε θεόθεν καὶ ἔχει καὶ ἔξει πᾶν τὸ πλήρωμα τῶν ὀρθοδόξων Γραικῶν, τὸ μένειν ἐν οἷς ἔμαθε καὶ ἐπιστώθη». Μὴ πλανηθῆτε, λέγει ὁ Οἰκονόμος, παρὰ τῶν λεγόντων «ὅτι δῆθεν ἡ μουσικὴ δὲν εἶναι δόγμα τῆς πίστεως, συνήθεια δέ τις καὶ τάξις ἐκκλησιαστικὴ, ἣτις μεταβαλλομένη οὐδὲν παραβλάπτει οὔτε τὴν θρησκείαν οὔτε τὴν ἐκκλησίαν... Ἐθιμον πάντως ἱερὸν ἢ μουσικὴ τῆς ἐκκλησίας· ἀλλ' ἢ τούτου μεταβολὴ α') ἀντίκειται πρὸς τὴν καθιερωμένην τάξιν τῆς ἐκκλησίας καὶ τὰς ἱεράς παραδόσεις· β') ἀντιβαίνει πρὸς τοὺς κανόνας τῶν ἱερῶν συνόδων, ὧν οἱ θεῖοι πατέρες ἔψαλλον πάντως, ὡς ὁ μ. Βασίλειος διαγράφει, ὅπως ἐτόνισεν ὁ θεῖος Δαμασκηνὸς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν μελωδοὶ τῆς ἐκκλησίας· γ') ἀντιβαίνει πρὸς καίριον καὶ λίαν ἀκμαῖον σημεῖον τῆς ἐνότητος· δ') σκανδαλίζει τὰς συνειδήσεις τῶν κατὰ μέρος ἀδελφῶν καὶ προξενεῖ κατὰ τόπους πολυειδεῖς καὶ ψυχολέθρους ταραχάς· ε') ἀνοίγει θύραν χειρόνων νεωτερισμῶν εἰς τὰς ὑπεροχίους ἐκκλησίας τῶν ὀρθοδόξων· ς') τέλος ἀντιτάσσεται πρὸς τὰς ἀποστολικὰς διαταγὰς, διότι σφετερίζεται τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐπισκόπων, οὓς ὁ Θεὸς μόνους ἔθετο ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ». Καὶ ἐξακολουθεῖ: «Θέατρα εἰσὶ παρ' ὑμῖν καὶ παντοῖοι καθ' ἡμέραν ἀγῶνες καὶ ἐπιδείξεις εὐρω-

παίαις μουσικῆς, ἧς ἐκάστοτε ἀπολαύετε μέχρι κόρου· ἄφετε ἄχραντον καὶ ἀγνήν τὴν ἱερὰν καὶ ἀπλὴν καὶ μάλα πρέπουσαν τῇ γλώσσει τῶν ἀλιέων ἀποστόλων μουσικῆν». Ἐπειθ' ὁ Οἰκονόμος πρὸς τὸν Σίναν, λέγει: «Σὺ δὲ υἱὲ ἐν Χριστῷ περιπόθητε καὶ ἐπ' εὐσεβείᾳ περιφανέστατε, διαφύλαξον τῆς χριστιανικῆς σου λαμπρότητος τὸ ἀξίωμα καθαρὸν καὶ ἀμόλυντον ἀπὸ τῆς ψυχοβλαβοῦς ταύτης καινοτομίας, ἐπαξίως τῆς σῆς συνέσεως καὶ τῶν μεγάλων δωρεῶν, ὧν ἠξίωσαι παρὰ Θεοῦ. Οἶδαμεν ὅτι ἀνθίστατο ἐξ ἀρχῆς ἢ σὴ ἐξοχότης, οὐδ' ἀσμένως τέλος ἐνέδωκε πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ νεωτερισμοῦ τούτου· ἀπόστηθι καὶ νῦν ἀπὸ τῶν ἐπιβαλλομένων ἀδικεῖν τὴν πνευματικὴν σου μητέρα ἵνα μὴ εἴπωσι καὶ ἤδη καὶ ἐν γενεᾷ πάσῃ τῇ ἐρχομένη ὅτι καὶ Σίνας ὁ εὐσεβέστατος συνηυδοκεῖ· ἀναλόγισαι πόσα καὶ ἐκ μικρᾶς τινοσ ἐκκλησιαστικῆς καινοτομίας παρέπονται τῆς εὐσεβείας ψυχώλεθρα δεινά, ὧν γέμει ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία...».

*
* *

Αἰτίους τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας δὲν ἐθεώρει ὁ Οἰκονόμος μόνον τοὺς νεωτεριστάς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ποιμένας τῆς ἐκκλησίας. Οὕτω γράφων πρὸς τὸν ἐν Αἰγίνῃ Νεόφυτον Δούκαν,¹ λέγει: «Σοὶ τε καλῶς ἔγνωσαι καμοὶ, πάτερ· αἴτιοι δὲ μάλιστα, καθὰ καὶ σὺ φῆς, οἱ δεῖλαιοι ποιμένες, ὧν οἱ μὲν ὑπὸ δειλίας καὶ φόβου, οἱ δ' ὑπὸ τύφου καὶ φιλοχρηματίας αἴσχιστα προδιδοῦσι τὰ πάτρια καὶ συμμερίζονται τοῖς λύκοις τὴν ἐκλεκτὴν τῷ Χῷ ποίμνην. Πρὸς οὖν τοὺς τοιοῦτους τηνάλλως, οἶμαι, μοχθοῦμεν, σύ τε τοῖς σοφοῖς σου λόγοις ἐντόνως διανιστῶν, καὶ γὰρ προότερον παρακαλῶν, οἷς ἐκδέδωκα ἀρτίως. Ἄλλὰ μὴ παρὰ τοῦτο καὶ σιγητέον ἡμῖν; Οὔμενον, εἴγε διὰ τέλους μέλλομεν ἢν ἐλάχομεν τάξιν τηρεῖν. Κάλλιστα τοίνυν πεποίηκας τὴν πρώτην πρὸς τὴν ἱ. σύνοδον ἀποστείλας ἐπιστολήν· ἐπίστελλον δὲ καὶ τὴν δευτέραν· μηδὲ περίμενε ἀπαντήσεις· εἰ δέοι δὲ καὶ τρίτην ἐπίθης· ἴσως γὰρ ὑπ' αἰσχύνης καὶ ἄκοντες κινήσονται πρὸς τινα γοῦν τῶν πρακτέων. Εἰ δ' οὖν ἀπολογία τις ἡμῖν λείπεται πρὸς τοὺς ἐπιόντας, ὡς οὐκ ἐσιγῶμεν ὀρῶντες, . . . τῷ τε Θεῷ τὴν πίστιν καὶ τῇ μητρὶ πληρώσομεν τὰ τροφεῖα».

Τόσον μεγάλην ἐθεώρει τὴν κατάπτωσιν τοῦ κλήρου, ὥστε γράφων² πρὸς φίλον του διαμένοντα ἐν Ρωσσίᾳ καὶ ἀγγέλλων αὐτῷ τὸν θάνατον τοῦ ἐπισκόπου Σελλασίας Θεοδωρήτου, ὁμολογεῖ ὅτι οὗτος ἦτο, μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Κυνουρίας, «ὁ μόνος ὑπολειφθεὶς ἐν Ἑλλάδι τῶν θεοφοβουμένων ἀρχιερέων». Περὶ δὲ τῶν ἱερέων λέγει ὅτι «ἐγένοντο ὡς ὁ λαός, καὶ (δὸς εἰπεῖν) οἴμοι καὶ χεῖρονες»³.

Διὰ ταῦτα ἐθεώρει ἀπαραίτητον τὴν λῆψιν μέτρων διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ κλήρου.

¹) 8. 5. 1836.

²) 27. 4. 43.

³) 5. 10. 41.

Ἐν τῇ ὑπερσυντηρητικότητι του ὅμως ἐνόμιζεν ὁ Οἰκονόμος ὅτι ὁ κλῆρος ἔπρεπε νὰ μορφῶται εἰς σχολεῖα ἀπηλλαγμένα οἰασδήποτε φιλελευθέρως ἢ καὶ συγχρόνου ἐπιδράσεως, καὶ δὴ εἰς μονάς. Εἰς πολλὰς ἐπιστολάς του πραγματεύεται περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Οὕτω γράφων¹ πρὸς τὸν Δημ. Ἰθακήσιον καὶ συζητῶν τὸ σχέδιον περὶ ἰδρύσεως σχολῆς ἐν Μεγάλῳ Σπηλαίῳ λέγει: «Περὶ τοῦ σεμιναρίου πάλιν γράφω τὰ αὐτὰ μὴ ἀπολέσθω ὁ καιρὸς· ὅταν κατατεθῇ τὸ κεφάλαιον εὐκόλως διορίζεται ὁ τόπος. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος μοναστήριον δεξιότατον, ἀλλ' εἰσέτι δὲν εἶδον τὸν ἠγούμενον, διὰ μακροῦ νοσήσαντα. Ἔχει δὲ καὶ τινὰς ἰδίας περιστάσεις τὸ πρᾶγμα καὶ σκέψεις, αἵτινες χρήζουσι καιροῦ». Νομίζει ὅτι δέον νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ πρόγραμμα «τῶν ρωσικῶν σεμιναρίων, ἐφηρμοσμένων καὶ εἰς τὸ ἑλληνικόν, μετὰ τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος τὸ ἡμέτερον ὀλίγων παρατηρήσεων καὶ μεταβολῶν. Ταμεῖον δὲ καταθέσεως τῶν χρημάτων κάλλιστον, ὡς γράφεις, ἢ τράπεζα τῆς Ὁδοῦσσοῦ».

Γράφων τῷ ἐπισκόπῳ Εἰρηνοπόλεως καὶ Βατοπεδίου Γρηγορίῳ,² λέγει ὅτι μετέβη εἰς τὸ μέγα σπήλαιον διὰ νὰ συζητήσῃ τὸ σχέδιον ἰδρύσεως ἐκεῖ θεολογικῆς σχολῆς. «Ἄλλ' ἐ πληροφορήθην ὅτι καὶ πρότερον ὑπενόουν ὅτι ἀσύμφορος (πρὸς γε τὸ παρὸν) ἢ ἐν τῷ μοναστηρίῳ ἐκείνῳ ἐγκατάστασις σχολῆς θεολογικῆς. Καὶ οἱ λόγοι πολλοὶ καὶ βαρεῖς· ἀφήμι τοὺς ἄλλους· τὴν δὲ περικεχυμένην εἰς τὴν ταλαίπωρον Ἑλλάδα λύμην τῆς διαφθορᾶς οἶδατε, μετὰ τὰ Καίρεια μάλιστα, σκεδασθείσης πολλαχοῦ. Ἀπὸ ταύτης οὐκ ἔστιν ὅπως διασωθῆσεται ἀνέπαφος καὶ ἡ μονή, συσταθείσης τῆς σχολῆς, διὰ τοὺς ἔξωθεν εἰσελευσομένους μαθητιῶντας (καὶ τούτους κωλύσαι κατὰ πάντα τρόπον ἀδύνατον). Διδασκάλων δὲ ἀξίων ἢ ἔλλειψις πολλή καὶ μεγάλη (διότι τούτων παρόντων, οὐκ ἂν ἐφοβούμεθα τὴν ἐκ τῶν εισιόντων διαφθοράν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι, Θεοῦ συνεργοῦντος, ἂν ὑγιάζοντο). Τοῦτον ἓνα τῶν πρωτίστων καὶ μεγίστων λόγων τῆς πρὸς τὸ παρὸν ἀναβολῆς τοῦ ἔργου προβάλλομαι πρὸς τὴν θεοφώτιστον ὑμῶν σύνεσιν». Συνιστᾷ ὅμως νὰ συλλέγονται χρήματα καὶ νὰ θησαυρισθοῦν ἐν τῇ τραπεζῇ Ὁδοῦσσοῦ, «ὅπως συσταθῇ ποτε καὶ ἐν Ἑλλάδι (καὶ μάλιστα ἐν τῷ μοναστηρίῳ) σχολὴ θεολογικὴ ὡς ἀναγκαιοτάτη, καθὼς οἶδατε καὶ ἐπιθυμεῖτε! Τοιαύτην σχολὴν ἤδη κατὰ τὸ 1825 ἐπρόβαλα καὶ πρὸς τοὺς ἐν Μόσχᾳ μακαρίτας Ριζάρως καὶ ἔπεισα τόν, ἀπελθόντος τοῦ μακαρίτου Μάνθου, μείναντα κληρονόμον ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον, καὶ τὴν ἐπὶ τούτῳ διαθήκην αὐτοῦ συντάξα, χερσὶν ἰδίαις. ³ Ἄλλ' οὗτος ὁ μακαρίτης ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ παραπεισθείς, ἄλλην ἔγραψε διαθήκην, ἐπιτρόπους ἀφείς εἰς σύστασιν καὶ οἰκονομίαν τῆς σχολῆς. Ἀντέστησαν δὲ πρὸς τὴν διαθήκην καὶ τινες τῶν συγγενῶν καὶ ἤδη μένουσι τὰ ἡμίση τῶν χρημάτων κεκωλυμένα ἐν Ρωσσίᾳ, λόγῳ δικαίῳ. Τῶν δ' ἐνταῦθα κομισθέντων καὶ εἰς κτήματα μεταβληθέντων τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα ἀναβαίνει περίπου εἰς

¹) 15. 5. 42.

²) 28. 3. 43.

³) Τὴν διαθήκην ταύτην καὶ ἄλλα σχετικὰ ἔγγραφα ἐδώρησεν ὁ δισέγγονος τοῦ Οἰκονόμου πρεσβυτέρης κ. Ἀλέξιος Ε. Πάλης εἰς τὴν Ριζάρειον σχολὴν.

35.000 δρ. Ἐκ τούτων συστήσουσι τὸ ἐκκλησιαστικὸν φροντιστήριον ἐν Ἀθήναις! καὶ τὸ πρῶτον ἄρξεται (καθὼς λέγουσι) περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου· 12 παιδάκια, οἱ μαθηταί, καὶ τρία διδασκάλια, πρὸς τὸ παρόν! Ποῖον τὸ ἐκ τούτων ὄφελος ἢ βλάβη τῆς ἐκκλησίας κρίνατε! Καλὸν ὑπῆρχεν ἂν καὶ οἱ ἐν τῷ Ἱθακῶνι συνεκρότουσαν ἰδίαν σχολὴν (μηδένα τῶν ἔξω δεχόμενοι) καὶ ἔγραψεν, ὡς μανθάνω πρὸς αὐτοὺς ὁ πατριάρχης· ἀλλ' εἰσέτι τὸ ἔργον ἀναβάλλεται· πρόσθετες κἀκεῖ τὴν σπάνιν τῶν διδασκάλων. . . . ».

Σχετικῶς μὲ τὴν Ριζάρειον, γράφει τῷ Δ. Ἱθακησίῳ: ¹ «Αὐτοῦ (εἰς Ρωσσίαν δηλ.) ἔρχεται ὁ πρύτανης τοῦ πανεπιστημίου καὶ διδάσκαλος τῆς θεολογίας! ὁ κὺρ Μισαήλ, ἀποστελλόμενος παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς, ἀδεία τῆς κυβερνήσεως, ἵνα δεηθῇ τοῦ αὐτοκράτορος περὶ τῶν κρατηθέντων χρημάτων τοῦ Ριζάρη, κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν αὐτόθι δικαστηρίων, ὅπως ἀφεθῶσι καὶ ταῦτα εἰς τὸ θεολογικὸν φροντιστήριον εἰς κοινὴν ὠφέλειαν τῶν σπουδαστῶν! ἄπορον πρᾶγμα ἢ τοσαύτη τῶν ἀνθρώπων ἀναίδεια! Μετὰ τοσοῦτων χρημάτων κατασπατάλησιν, μετὰ τοιαύτην ἀναίδην διδασκαλίαν τῶν δυσσεβεστάτων καινοτομιῶν, μετὰ μετὰ. . . , ζητοῦσι καὶ ἄλλα χρήματα πρὸς τροφήν τῆς πονηρᾶς αὐτῶν ἔξεως. Καὶ ἀφ' οὗ ἔστειλαν μεσίτην τὸν πρόφην σταλέντα! πέμπουσι καὶ τὸν Μισαῆλον (ἐκείνου χείρονα), περιβαλόντες αὐτοῦ τίτλους, ἐξ ὧν ἔσχατος καὶ ὁ ἐλεημοσυνάριος τοῦ βασιλέως. Οὗτος ἐστὶν ὁ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα διδάξας (ἐξ ἀμαθοῦς ἀπιστίας) κατὰ τῆς ἐκκλησίας. Οὗτος ἐστὶν ὁ μετὰ τοῦ κυρίου Φαρμακίδου τὰ πάνδεινα κατὰ τῆς Ρωσσίας ἀποχρεμψάμενος. . . καὶ νῦν πλάττεται παντοίαν τιμὴν πρὸς τὴν Ρωσσίαν καὶ γλῶσσαν εὐφημον στρέφει. Καὶ τοιοῦτος ὀφθῆσεται πάντως πρὸς ὑμᾶς μείλιχος καὶ πρᾶος καὶ ταπεινὸς τοῖς λόγοις ὁ ἀπερίτμητος τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὤσιν. Ἔρχεται δὲ κατάσκοπος πνευματικὸς, ἐπιβατεύων ἐν ταῖς θεολογικαῖς αὐτόθι σχολαῖς καὶ εἴ τι τῶν μὴ πεφροντισμένως ἄλλις συγγεγραμμένων θεολογικῶν βιβλίων συναξῶν, καὶ εἴ τι τῶν μὴ ἀκριβῶς διδασκομένων καὶ τελουμένων παρατηρήσων, καὶ κατάλογον συγγράφων ὧν ἂν ἐπαριστέρων (οἷα παρὰ πᾶσι συμβαίνει) σημειώσῃ, ὡς μᾶλα τοῖς ἠλκωμένοις μέρεσιν ἐπικαθίσας, ἵνα πολεμῶσιν ἡμῖν ἐκ τῶν ἡμετέρων βελῶν. Ἴσως φέροι καὶ συστατικὰς ἐπιστολάς· ἀλλ' ἀθῶός εἰμι· εἶπα καὶ ἐλάλησα. . . . Κοίνωσον ταῦτα, φίλτατε, καὶ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ πᾶσι τοῖς οἷς οἶδας».

Παραπλήσια γράφει καὶ πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱεράρχην καὶ σοφώτατον σχολάρχην κ. Σαμουήλ, συνιστῶν κακὴν ὑποδοχὴν πρὸς τὸν ἐκεῖθεν διὰ Ρωσσίαν διερχόμενον ἀρχιμανδρίτην καὶ καθηγητήν. Ὁ Μισαήλ, λέγει, μεταβαίνει διὰ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ρωσσίαν, ² «ἵνα παρακαλέσῃ τὴν ἐκεῖ κυβέρνησιν διὰ τινὰ χρήματα ἀφιερωθέντα ὑπὸ τοῦ Ριζάρου εἰς κατασκευὴν ἐκκλησιαστικοῦ φροντιστηρίου ἐν Ἀθήναις, ἅπερ τὰ ἐν Ρωσσίᾳ δικαστήρια, εὐρόντα τὴν διαθήκην τοῦ ἀποθανόντος Ριζάρου παρατύπως γενομένην, κατέσχον (ἐκεῖ ἀποκείμενα), ὡς ἀνήκοντα τοῖς κληρονόμοις τοῦ

¹) 27. 4. 43.

²) 27. 4. 43.

Ριζάρου κατὰ νόμους, γραφαιμένου παρανόμως τὴν διαθήκην. Ἐπὶ τούτῳ ἀποστέλλεται ὁ θεολόγος· καὶ ὅ,τι μὲν ἐκεῖ κατορθώσει ἄδηλον. Κατὰ δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔρχεται (λέγει) ἱστορήσων τοὺς πατριάρχας (διότι τοὺς γέροντας, ὡς ἔοικε, καὶ τοὺς ἄλλους ὁ ἄνθρωπος ἀπαξιοῖ!)· θέλει δὲ καὶ τὴν ἄδειαν τῆς Μ. ἐκκλησίας, ἵνα τυπώσῃ τὸ θεολογικὸν αὐτοῦ σύγγραμμα! Ποίας ἐκκλησίας; καθ' ἧς τοσαῦτα ἀπὸ καθέδρας ἐξερεύξατο (καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐξερεύγεται μετὰ τῶν ὁμοφρόνων!)· ποῖον θεολογικόν; ὅπερ συνεκάττυσεν, ἀποσαρώσας πάντα τὰ ἐν τῷ λατινικῷ τοῦ Ρώσσου Προποκοβικίου θεολογικῷ παρεσπαρμένα παραδοξάσματα, καὶ ταῦτα κακὸς κακῶς ἐξελληνίσας. Μὴ γὰρ οὐκ ἔχει ἐκκλησίαν τὴν καθ' αὐτόν, ἵνα τοὺς θεολογικοὺς αὐτοῦ πόνους ἐπικρίνῃ; Ἄλλὰ περὶ τούτου, τοῦ καθ' ἡμᾶς Ὑμεναίου, πλείω πρὸς ὑμᾶς γράφειν περιττόν· ἐν μόνον ὑπομνήσω, τὸ τοῦ ἀποστόλου περὶ τοῦ Χαλκῆως, ὃν καὶ σὺ φυλάσσου». Συνεχίζων ζητεῖ νὰ τύχῃ δεξιώσεως ἀναλόγου πρὸς τὴν διαγωγὴν του: «γνώτω οὗτος ὅτι οἱ πρὸς κέντρα λακτίζοντες αἰμάσσουσι τοὺς πόδας· γνώσεται δὲ εἰ μόνον ἐν ταῖς ἐπισκέψεσιν ἴδη τὰ πρόσωπα τῶν εἰς ὧν ἵκει τὴν ἐπίσκεψιν, ἀπαιτήσων θωπείας (ἔστι δὲ... ὄλεθρος καὶ πρὸς τὸ ὑπελθεῖν δεξιώτατος)». Βραδύτερον, γράφων τῷ Ἄλ. Στούρτζα¹, ἀγγέλλει ὁ Οἰκονόμος ὅτι ἐνανάγησε τὸ εἰς Πετρούπολιν ταξίδιον τοῦ Μισαήλ διὰ τὴν Ριζαρείον, «διαλλαγέντων, θεία χάριτι, τῶν διαφερομένων». Περὶ τῆς Ριζαρείου σχολῆς δὲν ἐξεφράζετο ὁ Οἰκονόμος εὐμενῶς. Οὕτω γράφει τῷ Δ. Ἰθακησίῳ:² «Τὸ θεολογικὸν σχολεῖον ἢ (Ριζαρείος) εἰσέτι δὲν ἤνοιξε καὶ ἴσως εἰσέτι ἀναβληθῆ ἢ ἄνοιξις. Τὰ δωμάτια ὅσα ἔχει (ἔχει δὲ περίπου 40) ὑπάρχουσιν ὅλα στενὰ διὰ τοὺς ὑποτρόφους, μόλις χωροῦσι ἐν κρεββάτιον, ἐν τραπέζιον καὶ ἐν θρανίον». Καὶ βραδύτερον γράφων τῷ αὐτῷ Ἰθακησίῳ³, λέγει ὅτι δὲν ἐγένοντο τακτικαὶ παραδόσεις ἐν τῇ Ριζαρείῳ καὶ ὅτι «διεφημίσθη τὸ κατοίκημα ὡς νοσηρόν, διὰ τὸ κακότεχνον τῆς κατασκευῆς».

Ὁ Οἰκονόμος ἐθεώρει τὸ ἅγιον ὄρος ὡς τὸν κατάλληλον τόπον διὰ μόρφωσιν τῶν μελλόντων κληρικῶν. Οὕτω γράφων πρὸς πρῶην οἰκουμενικὸν πατριάρχην, διατρέβοντα ἐν Ἀθῶνι, λέγει⁴: «Συνίστανται πολλαχοῦ διδασκαλεῖα καὶ πολλὰ διδάσκονται καὶ μεγάλα· λείπεται δὲ μόνον ἐν, οὗ μάλιστα γε χρεῖα, ἢ λιπαρὰ καὶ γνησία διδασκαλία τῆς εὐσεβείας! Ταύτης δ' ἀπούσης ἀποβαίνουσι καὶ τ' ἄλλα τὰ μαθήματα βλαβερά· ἦν δὲ καὶ ψευδοσοφία παρεισφρήση ἐν τοῖς διδασκαλείοις γίνονται καὶ ταῦτα ψυχώλεθρα κακίας καταγώγια... Ἦν ὅτε τὸ ἀγιώνυμον ὄρος ἐκόμα πολλῆς περὶ τὰ θεῖα σοφίας· καὶ ἦσαν ἐν αὐτῷ τῆς εὐσεβείας διδάσκαλοι καὶ ἀλείπται. Νῦν δὲ κἄκεῖ (ὡς ἀκούω) πολλὴ περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παιδείαν ἐπελόχμωσεν ἀμέλεια καὶ κατέσχε τὸν τόπον ἀφορία σοφῶν. Διὰ ταῦτα καλὸν ἔγωγε νομίζω, εἴπερ ἡ ἐκκλησία, τοὺς προΐσταμένους τῶν ἐκεῖ μονα-

¹) 24. 7. 43.

²) 29. 3. 44.

³) 8. 11. 46.

⁴) 11. 6. 38.

στηρίων νουθετήσασα τὰ δέοντα, παρακαλέσει μητρικῶς ὅπως τὸν ἀρχαῖον ἀναζωσάμενοι ζῆλον ἐγκαταστήσωσι διδασκάλους ὀλίγους γοῦν καὶ τοὺς ἀρίστους ἐπιλεξάμενοι, καὶ τινα – εἰ δοκεῖ – τῶν ἐκ τοῦ Κιέβου πεπαιδευμένων μοναχῶν, τὸν σεμνότατον, μεταπεμπάμενοι (ὡς διδάσκαλον ἰδίως τῆς θεολογίας καὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης), οἵτινες τοὺς ἱερατεύσοντας ἐκπαιδεύοντες μὴ ποικίλα, μὴ πολλὰ τῶν ἀνθρωπίνων, τὴν δὲ τῶν θείων μάλιστα γνῶσιν καὶ κατανόησιν τῶν Γραφῶν, παρασκευάσωσι τῷ Θεῷ στρατιώτας μαχομένους ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ νικῶντας. Πολλὰ δὲ κατὰ τὸν Ἄθω τὰ συνεργοῦντα πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν, οὐ μόνον ἡ ἡσυχία καὶ ἡ περὶ τὸν βίον ἐγκράτεια καὶ εὐταξία καὶ ἡ περὶ τὴν ὑποταγὴν ἄσκησις, πειθηνίους ποιοῦσα τοὺς γε νοῦν ἔχοντας καὶ καθαιροῦσα τῆς νεανικῆς ἀλαζονείας τὸν ὄγκον, ἀλλὰ καὶ οἱ θησαυροὶ τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐνδελείχεια τῶν προσευχῶν, προσοικειοῦσα τῷ Θεῷ». Πάντως ἐφρόνει ὅτι λόγῳ ὅλων αὐτῶν τῶν προσόντων, «ὅ τε τόπος ὁ προσφυῆς καὶ τὸ τοῖς ἀρίστοις συνεῖναι καὶ ἡ περὶ τὴν ἄλλην δίαιταν ἐπιστασία... (τοὺς παιδευομένους) πολλῶν αὐτοὺς κακῶν ἀπειράτους τηρήσει καὶ ἀβλαβεῖς, καὶ, εἰ καὶ μηδὲν ἄλλο, πολλῶν τῶν ἐν πόλεσι κακῶς παιδευομένων κρείττονας ἀναδείξει».

Καὶ βραδύτερον,¹ γράφων τοῖς σεβασμίσις ἐπιστάταις καὶ πάσῃ τῇ ἀδελφότητι τῆς ἱερᾶς κοινότητος τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους, διατρانوῖ «τὸ λίαν ἀναγκαῖον ἱεροῦ διδασκαλείου» ἐν ἀγίῳ ὄρει· «μόνη δὲ τῶν πονηροτάτων αἰρέσεων ἄβατος καὶ ἀμόλυντος χώρα τὸ τοῦ Ἄθωνος ἁγιαστήριον θεία δυνάμει διατηρεῖται, ἐν ᾧ πόδες τῶν υἱῶν ἀσεβείας οὐκ ἔστησαν... Ἐκείνων τῶν μακαρίων διδασκάλων ὁμοζῆλοι διδάσκαλοι ἐκ τῆς ἀθωνιάδος σχολῆς ἐξελεύσονται, πάλιν χεῖρα βοηθείας παρέχοντες τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ κυμαινομένοις ἀδελφοῖς καὶ τὰς ἐκ τῶν θείων πατέρων διδασκαλίας ἐκ τῶν ὑπὲρ κόρην ὀφθαλμοῦ ἀγρύπνως τηρουμένων βιβλιοθηκῶν, οἷον φάρους φαινοτάτους, ἐξάγοντες τοῖς χαρίζομένοις».

*
* *

Καθαρῶς διδακτικὰς ἐπιστολὰς ὀλίγας ἔχει ὁ Οἰκονόμος. Οὕτως ἀπαντῶν εἰς ἐρώτημα τοῦ Γ. Τζέτζου, προξένου τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐν Βενετία καὶ ἐπιτροπάρχου ἐκεῖ τοῦ ναοῦ,² ἀναπτύσσει περὶ τοῦ τίτλου τοῦ ἀρχιμανδρίτου τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Ἐν ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ πρὸς Ἄλ. Στούρζαν³ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς χειροτονίας τῶν αἰρετικῶν. Ἐν αὐτῇ ἀποδέχεται ὡς ἀναγκαῖον τὸν βαπτισμὸν (οὐχὶ ἀναβαπτισμὸν) τῶν ἐξ ἄλλων ἐκκλησιῶν προσερχομένων, ἀναγνωρίζων «ἐν καὶ μόνον ὀρθὸν καὶ κανονικὸν καὶ γνήσιον βάπτισμα τὸ τῶν ὀρθοδόξων»· ὁμολογεῖ ὅμως ὅτι καὶ ἡ ἐν Ρωσσίᾳ συνήθεια τοῦ χρίειν «κατ' οἰκονομίαν» – ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν «ἐπ' ἀκριβείᾳ» συνήθειαν

¹) 16. 5. 49.

²) 29. 1. 47.

³) 2. 3. 47.

τῶν λοιπῶν ἐκκλησιῶν—στηρίζεται ἐπὶ παλαιοῦ κανόνος. Ὑστερον ὁμιλεῖ περὶ τῆς χειροτονίας καὶ ἐπάγεται: «εἰ μὲν ἄδεκτον κριθεῖν τὸ βάπτισμα τῶν δυτικῶν, ἄδεκτος πάντως καὶ ἡ χειροτονία· εἰ δ' ἐφαρμοσθήσεται τὸ τῆς οἰκονομίας, καὶ ἡ χειροτονία οἴμαι δεχθήσεται, κατὰ τὸν κανόνα τῆς α' οἴκουμ. καὶ τὸν α' τοῦ Μ. Βασιλείου κ.τ.λ.». —Ἐπίσης γράφων τῷ Μιχαήλῳ Σχινᾷ,¹ ἀπαντᾷ εἰς ἐρωτήματά του περὶ τῶν 70 ἀποστόλων, Σαδδουκαίων καὶ Φαρισαίων.

*
* *

Εἰς πολλὰς ἐπιστολάς του ὁ Οἰκονόμος ἀνακοινοῖ πρὸς φίλους του, ἱεράρχας καὶ μὴ, περὶ τῶν ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεων διὰ τὰ ἀφορῶντα τὴν θρησκείαν. Οὕτω πλήρης χαρᾶς ἀγγέλλει εἰς τὸν Ἄλ. Στούρζαν² ὅτι «ἡ τῶν εὐσεβῶν Ἑλλήνων συνέλευσις» ἐψήφισεν ὡς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν τὴν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἣτις εἶναι ἀναποσπάτως ἠνωμένη δογματικῶς καὶ κανονικῶς μετὰ τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας καὶ πάσης ἄλλης ὁμοδόξου καὶ διοικεῖται ὑπὸ συνόδου ἀρχιερέων. «Τὰ δὲ περὶ τῆς πρὸς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν σχέσεως καὶ τὰ τῆς ἐκεῖθεν ὀφειλομένης ἀναγνωρίσεως τῆς ἀνεξαρτησίας, διορισθήσεται μετὰ ταῦτα εὐχερῶς καὶ ἐμφρόνως δι' ἰδιαίτερου ψηφίσματος». Ἀγάλλεται διότι οὕτω «ἐνίκησεν ἡ νίκη ἡ νικῶσα τὸν κόσμον», καίτοι «ὁ Ἄδης ἤνοιξε μυρίας πύλας κατὰ τῆς ἐνταῦθα ἐκκλησίας. Φάλαγγες ἀκεφάλων, ἀθέων, ἀντικανονιστῶν συνασπισθεῖσαι κατετάραττον τὰ ὄντα καὶ τὰς κεφαλὰς τῶν πληρεξουσίων ἐμφανῶς, ἀφανῶς, νυκτὸς καὶ ἡμέρας, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν συνέλευσιν περιτρέχοντες. Πάντα ὅσα βλέπεις ἐν τοῖς ἄρθροισ τοῦ Συντάγματος διὰ γραμμῶν ὑποσημειωμένα μανικῶς ἐπολεμήθησαν. Τρεῖς ἡμέρας ὄλας ἐπολέμουν ἀγορευόντες μετὰ λύσεως, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀποφάσεως ἡ συνέλευσις ἐτραχύνθη ἀγρίως, ἰδοῦσα ὡς καὶ αὐτὸ τὸ ἱερὸν πηδάλιον... ὑπ' ἀνθρώπου βεβήλου καὶ ἀπονενομημένου καὶ τινος τῶν ἱερῶν κανόνων καταγλευαζομένους». Καὶ ἐξακολουθῶν ἀγγέλλει ὅτι οἱ πληρεξούσιοι «παμψηφει ἐκύρωσαν τὰ ἀνωτέρω ἄρθρα... Ὡς δὲ ἐξηνέχθη ἡ γνώμη, πᾶσα ἡ περὶ τὸν περίβολον τῆς συνελεύσεως καθημένη μυριάριθμος πληθὺς τῶν ἀκροατῶν ἐχειροκρότει ἐπὶ πολὺ τοὺς πληρεξουσίουσ καὶ οὗτοι προήεσαν εὐφημούμενοι καὶ χαίροντες. Οἱ δὲ πολέμιοι πάντες, κεκυφότες καὶ σκυθρωποί, σπεύδοντες ὅπως ἄφαντοι γένωνται τὴν ταχίστην, καὶ πᾶσα ἡ πόλις ἐώρταζε, ρυσθείσης τῆς Ἑλλάδος τοιοῦτου ἐπικρεμασθέντος πανωλέθρου κινδύνου». Ἄλλα 15 μῆνας βραδύτερον γράφει³ πρὸς φίλον του ὅτι «περὶ τῆς κανονικῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐκκλησίας οὐδεὶς λόγος». Καὶ μετ' ὀλίγον, γράφων πρὸς τὸν Ἄλ. Στούρζαν⁴, λέγει: «Τὰ δὲ περὶ τὴν ἐκκλησίαν ὅποια; πόνοι καὶ πόνων διάδοχοι! Ἐγραψε τὸ

¹) 28. 4. 36.

²) 10. 1. 44.

³) 16. 3. 45.

⁴) 8. 6. 45.

σχέδιον ἢ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιτροπὴ ἢ μᾶλλον ὁ κατ' αὐτὴν σεβάσμιος καὶ γεραρὸς προεδρεύσας· τὰ κεφάλαια συνετάχθησαν μετὰ πάσης κανονικῆς καὶ πολιτικῆς ἄμα τάξεως, ὑπενδιδούσης, ἐν οἷς ἔξην, εἰς τὴν κοσμικὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκριβείας, χάριν οἰκονομίας. Ἄλλὰ τὸ σχέδιον παρεδόθη εἰς ἄλλην ἀνωνόμαστον καὶ κρυφῆ συνερχομένην παρεπιτροπὴν, ἣτις ἐπέφερε μεταβολάς, οἷας ἂν Χρηστίδης καὶ Καλλιφρονᾶς μεταβαλεῖν ἠδύνατο, καὶ οὕτω καταπατηθέντας τὰς ἱερωτάτους τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως μαργαρίτας ἐξέδωκαν ἐν τῷ τυπωθέντι νομοσχεδίῳ. . . . Μένει ἤδη ἡ ψῆφος τῆς βουλῆς, ἐν ἣ προπαρασκευάζεται ἡ συνήθης πλειοψηφία. Αἱ σκόττιαι διενεργούμεναι μεταβολαί, καὶ πρὶν κατορθωθῶσιν, ἐκηρύττοντο ἐπὶ τῶν δωματίων. Καὶ οἱ φίλοι τοῦ παρασκευάζοντος ἐκ παντὸς τρόπου τὰς τοιαύτας τοῦ σχεδίου τῆς ἐπιτροπῆς ἀλλοιώσεις διεφῆμιζον ὅτι περὶ τῶν τοιούτων συνελάλησεν ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ μετὰ τῆς ἐνταῦθα σεβαστῆς ρωσικῆς πρεσβείας. Αὕτη δέ, διὰ λόγους ἴσως εὐλόγους, ἐφάνη ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς τούτοις ἀδιάφορος· ἀλλ' οἱ φιλοκαινοτόμοι ἐζωγράφισον τὴν ἴσως ἀδιαφορίαν ὡς συγκατάθεσιν. Οὕτως ἡ πονηρία σχοινοπλοκεῖ πολλάκις δαπάνη τῆς ἀθωότητος! Θεὸς μόνος μένει βοηθός».

*
* *

Πλείστοι ἐπιστολαὶ τοῦ Οἰκονόμου ἀναφέρονται εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀποδόσεως τῶν κτημάτων τῶν ἐκτὸς τοῦ βασιλείου ἱερῶν σκηνωμάτων, ἧτοι τοῦ ἁγίου τάφου, ἁγίου ὄρους, Σινᾶ κλπ., «τῶν πρότερον ἀδικῶς ἐν τῷ κράτει τῆς Ἑλλάδος δημευθέντων».¹ Οὕτω γράφων, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1844, πρὸς τὸν πρῶν Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίνον α', τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιον καὶ τὸν ἐπίσκοπον Θαβωρίου Ἱερόθεον, ἀγγέλλει ὅτι ἡ ἐπὶ τούτῳ συστάσα ἐπιτροπὴ ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως τῶν ἁγιοταφικῶν κτημάτων. Σχετικῶς γράφων πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων² λέγει: «Τὰ δὲ περὶ τῆς ἀποδόσεως τῶν ἀφιερωμάτων ὁρθῶς μὲν ἐψήφισεν ἡ ἐπιτροπὴ, ὡς προέγραψα, καὶ ἔμελλε ταύτης ἡ γνώμη παρευθὺς ὑπὸ τῆς συνελεύσεως ἐπικυρωθῆναι, εἰ μὴ παρίστατο κώλυμά τι. Πλὴν ἀλλὰ καὶ οὕτω, τῷ Θεῷ χάρις, πρόσκαιρον τὸ κώλυμα καὶ ρᾶστα ἀρθήσεται ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης τῆς κυβερνήσεως (τοῦ ὑπουργείου), εἰς ἣν παρέπεμψε τὸ πρᾶγμα ἡ συνέλευσις». Ὀλίγον βραδύτερον γράφων τῷ πρῶν Μεσημβρίας Σαμουήλ³ σημειοῖ: «Οἱ δὲ νῦν τὰ πράγματα διέποντες, εὖρημα νομίσαντες τὴν ἀπόδοσιν τῶν κτημάτων, ἵνα δι' αὐτῶν καταπράξωσι πλαγίως τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐνταῦθα ἐκκλησίας, ἐζήτησαν ἄδειαν χειροτονιῶν (ὧν ἔχουσιν ἀνάγκην μεγάλην), ὡς ἀμοιβὴν τῶν ἀποδοθησομένων κτημάτων». Πρὸς

¹) 26. 2. 44.

²) 8. 3. 44.

³) 1. 5. 44.

δὲ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Γερμανὸν δ' γράφει: ¹ «Τὰ δὲ περὶ τῶν ἱερῶν κτημάτων μόλις μετὰ τὸ νέον ἔτος θεωρήσει ἡ ἐνταῦθα βουλή τῆς Ἑλλάδος, ἐπιψηφίσουσα τὴν ἀπόδοσιν, κατὰ τὴν ἐν τῇ συνελεύσει δοθεῖσαν γνώμην». Ἐπὶ τέλους ἐν ἐπιστολῇ τοῦ ἀπὸ 16-3-45 ἀγγέλλει ὅτι «χθὲς ὁμοφώνως ἡ βουλή ἐψηφίσαστο τὴν ἀπόδοσιν τῶν σφετερισθέντων κτημάτων τῶν ἔξω τοῦ κράτους ἱερῶν σκηνωμάτων», τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ὡς «παράδειγμα τοῖς Δάκαις τῆς εἰς τὰ θεῖα σκηνώματα ὀφειλομένης εὐσεβείας καὶ λόγον τοῖς ἀδικουμένοις πρὸς ὑπεράσπισιν». ² Μόλις μετὰ δύο ἔτη, γράφων τῷ Ἱεροθέῳ Θαβωρίου ³, ἀγγέλλει ὅτι «τέλος ἐψηφίσθη διὰ νόμου ἡ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἱερῶν κτημάτων ἀπόδοσις». Κατὰ τὸν νόμον ἀποδοθήσονται «ἀμέσως τὰ κτήματα, μετὰ δὲ ταῦτα ἀποδοθήσονται καὶ τὰ ἐν τῇ Τουρκίᾳ δημευθέντα κτήματα τῶν ἐνταῦθα εὐαγῶν μονῶν, κατὰ τὸν λόγον τῆς ἀμοιβαιότητος». Ζητεῖ νὰ σταλῇ ἐπίτροπος, «φέρων τὰ πιστωτικά γράμματα καὶ τὸν κατάλογον τῶν κτημάτων μετὰ τῶν ἀποδείξεων αὐτῶν». Δέκα μῆνας βραδύτερον, γράφων τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ ⁴, ἐλπίζει «ταχεῖαν τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἱεροῦ κτήματος, κατὰ τὸν ἐκδοθέντα νόμον», ἃν καὶ ἡ ἀπὸ ἀναβολῆς εἰς ἀναβολὴν μεταπήδησις ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ ἀναφωνήσῃ ὅτι «παρὰ τοῖς ἐνταῦθα τὰ καλῶς ἐψηφισμένα μένουσι κείμενα ἐν γράμμασι νεκροῖς»! ⁵.

*
* *

Τοῦτο εἶναι, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἕξ Οἰκονόμων. Καίτοι προσωπικῶς δὲν συμμερίζομαι τὰς ὑπερσυντηρητικὰς ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων ἀπόψεις τοῦ ἀνδρός ⁶, δὲν δύναμαι ἢ δεόντως νὰ ἐξάρω τὴν σοβαρότητα καὶ τὴν σταθερότητα μεθ' ἧς ἐξήγγειλε ταύτας καὶ δὲν δύναμαι ἢ νὰ ὁμολογήσω ὅτι καὶ διὰ τῆς ὑπερσυντηρητικότητός του ὁ Οἰκονόμος ἀπέβη ἐπωφελής, ὡς στήσας ἀντίρροπον καὶ θέσας φραγμὸν εἰς ἀντιθέτους ἀκρότητας, ἐπιτευχθείσης οὕτω τῆς δεούσης ἰσορροπίας. Πάντως εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ φιλοπατρία τοῦ ἀνδρός, ἡ ἀνυπέρβλητος σοφία, ἡ βαθυτάτη γνῶσις τῆς ἱεραῆς καὶ θύραθεν φιλολογίας καὶ ἡ ἐμμονὴ καὶ ἡ πίστις εἰς τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας διεκήρυττεν.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὑποβάλλω εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τὴν πρότασιν ὅπως καταρτισθῇ ἐν αὐτῇ

¹) 19. 11. 44.

²) 17. 3. 45.

³) 14. 2. 47.

⁴) 29. 12. 47.

⁵) 8. 6. 45.

⁶) Τὰς ἐπὶ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ αἰδιμίμου Οἰκονόμου γνώμας μου βλέπει ὁ βουλόμενος εἰς τὰς ἐν τῇ ὑποσημειώσει 1 τῆς 3ης σελίδος τῆς παρουσίας μελέτης μου ἀναφερομένας διατριβάς μου. Πρὸβλ. ἐπίσης καὶ τὴν μελέτην μου «Πολιτεία καὶ ἐκκλησία» (Ἀθῆναι 1920).

ἀρχεῖον ἀνεκδότων ἐπιστολῶν καὶ ἔργων διαπρεπῶν ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἐφόσον εἶναι ἀκόμη καιρὸς νὰ περισυλλεχθῶν ταῦτα, ὧν τὰ σπουδαιότερα θὰ ἐδημοσιεύοντο ὑπ' αὐτῆς τμηματικῶς ἢ συνολικῶς, κατὰ τὴν κρίσιν τῆς.

Τελευτῶν, θεωρῶ καθήκον μου νὰ ἐκφράσω καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τὸν δισέγγονον τοῦ ἀοιδίου ἀνδρός, τὸν πρεσβευτὴν κ. Ἀλέξιον Ε. Πάλλην, ὅστις μετὰ τόσης προθυμίας παρέδωκέ μοι πρὸς μελέτην τὰς ἐπιστολάς ταύτας, δι' ὧν διαφωτίζεται ἡ δρᾶσις ἐξόχου προσωπικότητος καὶ διαλευκαίνονται τόσα ζητήματα τῆς νεωτέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

